

કવિ અને પ્લેગનો સંવાદ.

પ્લેગપચિચિસી.

લેખક રાજકવિ હર્ષદરાય સુંદરલાલ સુનશી

કવિ પ્રત્યે પ્લેગ કહે છે.

॥ છપય ॥

સુરત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ
ગણગતી કોપીરાઈટ સં
- ૨૪/૧૧/૧૯

સુનહુ સુધર કવિરાજ, મૈહું બલિ પ્લેગ ગ્રંથિગદ;

મહાકાશકે મધ્ય રહતહું, લહિ સ્વતંત્ર પદ;

પંચતન્વ કૃત સ્થૂલ, મધ્યજવ ગમન કરતહુ;

નિકસ જાત તબ પ્રાન, દેહ બદરંગ ઠસ્તહુ;

હર્ષદ અનેક ભીષક નિપુન, કરત બહુત યુક્તિ પ્રબલ;

નહિ હોત સુફલ તસ કાર્ય કહું, હોઈ રહે સર્વહી નિબલ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—પ્લેગ કહે છે કે હે મુધર અને ચતુર કવિ! જો તમે જાણવા ચ્હાતા હો તો હું કહું છું. જળવાન પ્લેગ છું. મને આર્ય લોકો ગ્રંથિગદ અર્થાત જ્વર સાથે ગાઠ પ્રગટ થનાર બ્યાધી છે. તેઓ ગમે તેમ કહેતા હોય, પણ હું તો માહાકાશમા રહેનારો કેવળ સ્વતંત્ર છું, પાંચ મ ભૂત એટલે પચ તત્વથી થએલા શરીરમા જ્યારે હું પ્રવેશ કરું છું ત્યારે તે સ્થૂળમાનો પ્રાણ જોતાજ બચ પામીને શરીર રૂપી સ્થાનનો ત્યાગ કરે છે, અને તેમ થવાથી શરીરની કાંતિ વધારે થઈ જાય છે. મેટા મોટા વિદ્વાન તખ્તો તથા વૈદો અને કાકી કાઢવાને માટે ઘણી યુક્તિઓ કરે છે તથાપિ તેઓ કોઈ પણ રીતથી ક્ષતી શકતા નથી. પણ મને દેખીને કે મારો મુકામ થયો છે એવું સાંભળીને નબળા થઈ ગયેલા આમ તેમ નામતા ફરે છે.

॥ છપય વૃત ॥

કંપત સકલ શરીર, સદ્ય જવ નામ સુનત મમ;

તજત ધીર જન સકલ, શિથિલ હોવત પ્રગટત ભ્રમ;

તજિ ગુમાન પરિવાર, સહિત જંગલમે ભાગત,

ધરાધામ ધન ધૈર્ય, વિકલ ચિત્ત હોકર ત્યાગત;

હર્ષદ અનેક ડોક્ટર તવિબ, જહંતહું મટકત મય સહિત;

મમ નિકટ ન આવત સત્ય કહું, સતત રહત ધીરજ રહિત ॥ ૨ ॥

અર્થ:—જો મહારો મુકામ અમુક જગોએ થયો છે, એટલુંજ સાંભળતાં કે જાણવામાં આવતાંજ તમામ માણસોનું શરીર કપવા લાગે છે, ધીરજ રહેતી નથી અને શરીર કેવળ શિથિલ થઈ જવાની સાથે ભ્રમ પેદા થાય છે. પોતાના શરીરના બચાવને માટે અભિમાનનો ત્યાગ કરીને પોતાનું ધર તથા તેમાં રાખી મુકેલો ખજાનો તથા અમૂલ્ય વસ્ત્રો તથા ધાન વિગેરેનો ત્યાગ કરીને

પોતાના કુટુંબ કમિલાને લઇને જગલમાં વસે છે. હર્ષદ (આનંદ આપનારા રક્ષણ કરવાવાળા) ટ્રેક્ટર અને તમિળ લોકો ત્યાં ત્યાં ભય પામીને ભટકતા ફરે. જેના શરીરમાં મે પ્રવેશ કર્યો હોય, તેની પાસે પણ ભયને લીધે તેઓ આવી શકતા. દે કવિ ! ભય વિના માન આવતી નથી તેના માટે કહું છું કે—

॥ છપ્પ ॥

ભય વિન કવહુન હોય, માન નિજ પૂર્વ ધર્મકો;

ભય વિન કવહુન હોય, અર્થ પ્રદ દાન કર્મકો;

ભય અગનિત જવ હોય, તવહિ સન્માર્ગ દિશાવે;

ભય અગનિત તે શ્રેષ્ઠ યુક્તિ, નિજ દિય દરસાવે;

હર્ષદ નિદાન મમભય નિરગિ, અવર સ્થાન સેવત વિષદ;

ઝ્યોત્સુકિ સમસ્તકી પર્ણકુટિ, ત્રિપિન મધ્ય સોહત સુખદ ॥ ૩ ॥

અર્થ:—હે મિત્ર ! ભય વિના પોતાનો પૂર્વનો ધર્મ જો છે તે મમજવાને માન આવતી નથી. આ બાબત હું આગળ કહીશ, પણ ભય વિના દાન કર્મ કરવાને પણ ઉભગ થતો નથી. દાન બહુ પ્રકારના છે વિદ્યાદાન, દ્રવ્યદાન, અન્નદાન, વિજ્ઞાન દાન, તત્ત્વજ્ઞાન દાન, વીગેરે કહેવામાં આવે છે. આ જન્મમાં સુકૃતરૂપી બીજ વાવવામાં આવશે તો, કિંવા પરાપકાર કરવામાં આવશે તો, પુનર્જન્મમાં મારી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થશે. એમ સ્પષ્ટ કહેવામાં આવે છે જે મુક્ત નહિ કરવામાં આવે અને પાપાયરણુનો ઢગલો થશે તો નિય પોતીમાં જન્મ પામીને અત્યંત દુષ્પ બોગવવાનો ભય આવશે. આ પ્રમાણે ભય રહેતો છે ત્યારે સમગ્ર માણસો કેટલાક વિદ્યાદાન, અન્નદાન, અને દ્રવ્ય તથા વસ્ત્રાદિ દાન કરે છે તે મુખ્ય ભયનું કારણ છે અને તે માટે તેમાં સુખ પ્રાપ્ત થવાનો મ્વાર્થ રહેતો છે. હે મિત્ર ! એજ પ્રકારે જ્યારે અત્યંત મુમિયત બોગવવામાં ભય પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે વખતે તેમાંથી બચાવ થવાની યુક્તિઓ શોધી કાઢવાનું બાન પ્રાપ્ત થાય છે. માટે હર્ષદ કવિ કહે છે કે હે મિત્ર ! હું જોઈએ છું દુષ્પનાયક ભય લાગવાથી કેટલાક લોકો પોતાના શરીરના અચાનકે માટે બીજું સ્થાન મેંવે છે નથી એવા દેખાવ દેખાય છે કે જાણે સધળા ઋષિ મમસ્તની નાહાની નાહાની પર્ણકુટિઓ જગલમાં હોય નહીં ! તેવા રમણિય દેખાવ થઈ રહેલો હોય છે તે પૂર્વ રંગનો દેખાવ મારા ભય વડે કરીને થાય છે.

પણ અકસોમ કે પૂર્વના ઋષિ સમસ્ત પર્ણકુટિઓમાં રહીને ચિત્ત નિરોધ કરતા હતા, તથા નવિકંપ તથા નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં મસ્ત રહેતા હતા. તે પ્રમાણે લોકો હાલના જમાનામાં મારા ભયથી તેમ કરતા નથી પણ પર્ણકુટિઓ બાંધીને તેમાં તાજી હવા લેરી એટલુંજ મમજ્યા છે તેવી કરીને હું ખસતો નથી.

(કવિ ઉવાચ)

॥ છપ્પચુત ॥

નહિ મુન્યો તવ નામ, સત્ય, ત્રેતા, દ્વાપરમે;

નહિ દેશ્યો તવ કાર્ય, પૃથિવિ અરુ સ્વર્ગ અમરમે;

મુનિ સમસ્ત વિચ લહરિ, ચલત રહિ સદાનંદકી;

મતિ સ્વતંત્ર નિશ્ચિત. શાંત ચિત્ત પૂર્ણ ચંદ્રકી;

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૩૪૮૫ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ડી. વ. એ. ને. પાઠો. ૨૦૫૧૬

વિષય ૬૪૫૨: ૧

હર્ષદ નિદાન કરિ કહતહું, સુનહુ પ્લેગ તુમ સહિત મદ;

યદિ કિસકારન કલિકાલમેં, જન્મ મયો તેરો દુઃસ્વદ ॥ ૪ ॥

અર્થ:—કવિ કહે છે કે હે પ્લેગ! સાંભળ! સત્યયુગ, ત્રેતા, અને દ્વાપર યુગમાં તારાઈ સાંભળવામાં પણ આવ્યું નથી, તે વખતે ઉપર કહેલા ત્રણે યુગમાં આ પૃથ્વી ઉપર તથા જમીનમાં જ્યાં અમર દેવાનું સ્થાન છે ત્યાં તથા આ ભૂમિ ઉપર તે કાળમાં ઋષિ મુનિ સમસ્ત મંડળમાં આનંદનીજ લહેર ચાલી રહેતી હતી, વળિ તે કાળમાં તેઓ સ્વતંત્ર પદ ભોગવનારા, ચિત્તાં રહિત છતાં નિરંતર આનંદમાંજ રહેતા હતા, તેથી તે કાળમાં તો તારૂં સ્વરૂપજ નહોતું; તેમ પુરાણા ઇતિહાસમાં તે કાળ માટે તારી વાત પણ નથી. તેથી એમ જણાય છે કે તું આ કળિયુગના મધ્ય ભાગમાં પ્રગટ થએલો જણાય છે. માટે હું તને પુછું છું કે સર્વને દુઃખ આપનારો અને ભય બતાવનારો તું શા માટે ઉત્પન્ન થયો ?

॥ કવિત્ત ॥

ગયે દ્વિજરામ ગુનગ્રામ, રાજારામ ગયે;

યદુકુલ ચંદ ગયે, ચિતમેં લહેગો તું;

હર્ષદ વસિષ્ઠ વ્યાસ વાલ્મિક મુનિદ્ર ગયે;

કોટિક અસંખ્ય ગયે, કદ્દુન કહેગો તું;

સત્ય ત્રેતા આદિક, ત્રિકાલ ત્રીન યુગ ગયે;

મટ્ટી વિચ મિલે એસી, કથની ગ્રહેગો તું;

એસે બલવાન કાલ ચક્રમેં અલોપ હુવે;

એરે પ્લેગ ક્રૂર હોકે, કહાંલો રહેગો તું ॥૫॥

અર્થ:—પૂર્વે મહાન પરાક્રમિ પુરુષો કાળચક્રમાં લોપ થઈને ચાલ્યા ગયા, જેમણે નક્ષત્રી પૃથ્વી કરી નાંખી એવા ઇન્દ્રિયવતાર રૂપે શ્રી પરશુરામ હતા, તેમણે બળવાન ક્ષત્રી રાજાઓ સાથે યુદ્ધ કરીને સંપૂર્ણ વિજય મેળવ્યો હતો. પોતે ચક્રવર્તિ થયા હતા, તે પરશુરામનું નામ સાંભળીને ક્ષત્રી રાજાઓ ભયથી ઠાપતા હતા, સમગ્ર રાજ્ય છિનાવી લઇને બ્રાહ્મણોને બક્ષિસમાં આપ્યું હતું તેવા સમર્થ પરશુરામ પણ ચાલ્યા ગયા. વળિ કેવળ સત્વગુણ પ્રાધાન્ય ઇન્દ્રિય તુલ્ય કહેવાયલા રઘુકુળને વિષે ઉત્પન્ન થએલા સત્યવક્તા, તથા એક પતિવ્રત ધારણ કરવાવાળા સમદર્શિ કહેવાયલા, તથા મરણકાળમાં જેમનું નામ સ્મરણ કરવાથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તેવા પવિત્ર કહેવાયલા તથા ઋષિ મુનિ સમસ્તના હૃદયને સંપૂર્ણ આનંદ આપનારા શ્રી રામચંદ્રજી પણ ચાલ્યા ગયા. વળિ તેજ પ્રકારે રઘુકુળને વિષે પૂર્ણચંદ્ર સમાન પ્રકાશ પામેલા શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન કે જેમનું ચરિત્ર શ્રી વ્યાસજી મહર્ષિએ સવિસ્તર વર્ણવ્યું છે, તેવા તત્ત્વજ્ઞાનને જાણનાર ત્રિકાળદર્શિ મહાસમર્થ પણ કાળચક્રમાં લીન થયા. કવિ હર્ષદ કહે છે કે હે પ્લેગ! બ્રહ્મજ્ઞાનને જાણનારા તત્ત્વવેત્તા જેમણે શ્રી રામચંદ્રજીને રાજયોગ તથા બ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો છે તેવા કાળચક્રને પણ નહિ માંડનારા, તથા આ જગતને સ્વપ્નવત માનનારા મહા સમર્થ તેવા વસિષ્ઠ ઋષિ પણ ચાલ્યા ગયા. જેમણે અષ્ટાદશ (અઠાર) પુરાણ લખ્યાં છે અને તેમને ઇન્દ્રિયનો ચોવીસમો અવતાર મણુવામાં આવ્યો છે તેવા સમર્થ વ્યાસ ભગવાન પણ જણાતા નથી. વળિ આદિ કવિ વાલ્મિકિ કે

જેમણે આધ્યાત્મિક રામાયણ તથા યોગવાસિષ્ઠ લખ્યો છે તથા રામાયણ લખી છે તેવા સ્ત્રી-પણુ જણાતા નથી. એ તો શુ, પણ ન્યારથી આ સૃષ્ટિ છે એમ કહેવાયું, ત્યારથી અત્યાર સુધી તે રંક સુધી તથા યોગમાર્ગમાં કુશળતા મેળવનારા સમાધિમાં લીન રહેનારા અને કાવક સપાટાને દુર કરવાને સમર્થતા બનાવનારા યોગકુશળ, એવા અસંખ્ય પુરૂષો તથા સ્ત્રીઓ સમગ્ર કાળચક્રમાં ખપી ગયાં.—હે પ્લેગ ! પૂર્વે સત્યયુગ, તથા તે પછી ત્રેતાયુગ અને ત્યાર બાપરયુગ એમ ત્રણેયુગના ત્રણે કાળ પણ વ્યતિત થઇ ગયા. સધળા અગ્નિમાં ખાખ થઇ ગયા, કેટલાક માટીમાં સમાઇ ગયા, તે સમગ્ર તું જણતો હઇશ. ન્યારે એવા એવા સમર્થ જનો કાળચક્રમાં ખપી ગયા, ત્યારે તું આ કળિયુગમાં ઉત્પન્ન થએલો હવે ક્યાં સુધી રહેવાનો છું ? તું શા માટે રહ્યો છે ? તારો નાશ શા માટે થતો નથી ?

આ પ્રમાણે કવિનું વચન સાંભળીને પ્લેગ ઉત્તર આપે છે કે—હે કવિ ! તારો પ્રશ્ન યથા-યોગ્ય છે તથાપિ તેના માટે હું તને કદ્દુ છું તે તું સાબળ:—

પ્લેગ ઉવાચ.

॥ છપય ॥

પંચ તત્વ મિશ્રિત પ્રયોગમેં, સતત ફિરતહું;

અનાચાર નદકાર સ્થાનપર, પાંડ ધરતહું,

કલહ કુસંપ અર્જપ દ્વેશ, નીતિ રહિત સ્થાનહેં;

મૃષ્ટ કૃત્ય મતિ દુષ્ટ વંદમેં, મમ મકાનહેં;

હર્ષદ નિદાન રૂતનો કરહું, પેત્રહુ અજહુ કો સમય;

કલિકાલ નૃપતિકો મિત્રહમ, અઠગ ધીર મયમદ અમય ॥ ૬ ॥

અર્થ:—હે કવિ ! હું પંચ તત્વ મિશ્રિત પ્રયોગથી ઉત્પન્ન થએલો છું તે પંચતત્વના અનેલા પ્રયોગોમાં હું આથડુ છું.

તે પાંચ તત્વનો પ્રયોગ એટલો બધો વિસ્તારવાળો છે કે તેનો અત પણ જણાતો નથી; આ અત્યંત વિસ્તારવાળા અનંત માહાકાશ તત્વમાં ધણા વિસ્તારવાળા અનંત ગ્રહો એક બીજાથી લાખો માઇલ સુધી દુર દુર રહેલા છે. તે સમસ્ત ગ્રહોનો સમાસ અનંત માહાકાશમાં છે. અને તે માહાકાશમાં ઉત્પન્ન થયેલા બીજા તત્વો જે કે વાયુ, અગ્નિ, જળ, અને પૃથ્વી વીગરે છે તે સમસ્ત સૂક્ષ્મ અણુઓના મિશ્રણ પ્રયોગથી ન્યારી ન્યારી વસ્તુઓ ઉત્પન્ન થાય છે, અને લય પામેછે. પણ પાંચ તત્વના પ્રયોગથી જે અત્યારે અનંત ગોળાઓ પ્રકાશ આપનારાઓ રાત્રિએ દેખાય છે તે, અને દિવસે પ્રખર તાપ આપનારો પ્રકાશવાન સૂર્ય દેખાય છે તે સમગ્રનો નિવાસ અનંત આકાશમાં રહેલો છે, અને તે સમગ્ર વસ્તુઓ પાંચ તત્વના મિશ્રિત પ્રયોગે કરીને બનેલી છે; તેજ પ્રમાણે હું (પ્લેગ) પણ તેમાંનો બનેલો પ્લેગ છું.

તે પાંચ તત્વ મિશ્રિત પ્રયોગથી જે જે વસ્તુઓ અસંખ્ય જોવામાં આવે છે. તે અનંત વસ્તુઓ પૈકી આ એક પૃથ્વીનો ગોળો છે તે ગોળા ઉપર અનેક પ્રાણીની ઉત્પત્તિ છે તેમાં મનુષ્ય જાતીની જે ઉત્પત્તિ છે તે પૈકીનો તું એક કવિ મારી સાથે વાત કરે છે તે તું પણ પાંચ તત્વ મિશ્રણ પ્રયોગથી છે, ત્યારે તે પાંચ તત્વના બનાવટથી અનંત બ્રહ્માંડો છે તેમાં આ પૃથ્વી ઉપર અને તે શિવાય જ્યાં યોગ્ય ઘટે ત્યાં હું નિરંતર ફરું છું, તથાપિ જ્યાં અનાચાર

ટલે ખરાબ રસ્તે ચાલનાર આચાર વિચાર રહિત બ્રહ્મ સ્થિતિએ પામેલા તે) હોય છે ત્યાં જ્યાં બહાર (ખોટા કૃત્યો કરનારા) હોય ત્યાં, હું માહારો પગ મુકુ છું તથા મારો વિનય ટો રોપુ છું.

વળિ જ્યાં કલહ, કુસપ, અજપ, અને દેશ છે એટલે પરસ્પર કલહથી કુસપ થાય છે અને કુસપથી હૃદયમાં અજપનો નિવાસ થાય છે. અજપમાં બય અને દેશનો સમાસ રહેલો છે, આને થવાથી હૃદયમાં ખેદ પ્રગટ થાય છે. ખેદ હોવાથી નીરતર મન મલિન રહે છે. તેમાંથી વિવેક અને સહ્યોધનું સ્થાન રહેતું જ નથી. એમ થવાથી અનીતિનો વધારો થાય છે. પરાયા માણસનું બહુ જોઇને જેઓનું હૃદય બળે છે તેને દેશી કહેવામાં આવે છે અને તેવો દેશના આવેશવાળા કાળા મેશ જેવા હૃદય ઉપર કદી પણ સાત્વિક ગુણની છાપ પડતી નથી. પણ ઉલટમાં ચિંતારૂપી અગ્નિ સળગ્યાં કરે છે, તેથી લોહી તપે છે. અને તેમ થવાથી મૂંઝવણ શરીર કૃષ થઈ જતાં જ્વર ઉત્પન્ન થાય છે, તેની દુઃખદાયક ચિંતાએ કરીને જઠરાગ્નિ મંદ પડી જાય છે. તેમ થાય છે તોપણ અનીતિના માર્ગનો લાગ થતો નથી, જ્યારે આ પ્રકારના હૃદયવાળાઓ એકથી અનેક હોય છે ત્યારે તેવા બ્રહ્મ હૃદયમાં મારો મકાન કરૂં છું અને તેને વધારે તપવી નાખું છું.

તેવા બ્રહ્મ અને દુષ્ટ મતિવાળાઓના સમુદાયમાં માર થાણું સ્થપાય છે. કવિ હર્ષદ એમ કહે છે કે, પ્લેગ કવિપ્રત્યે ખુલાસો આપીને કહે છે કે, તેટલા માટે તું આ વખતનો સમય જો કે કૃતો છે ! તેવા અનીતિભરેલા સમયમાં, હાલ કલિયુગનું રાજ્ય છે તેવા કલિયુગના રાજાને, હું મિત્ર પ્લેગ અડગ (કોઈથી પાછો હટું નહીં તેવો) ધીર (ધૈર્યવાન) બયપ્રદ (બીજાઓને બય આપનારો) એવા હું બય વિનાનો પ્લેગ છું.

તેટલા માટે વળી વિશેષમાં ખુલાસો આપુ છું.

॥ છપય ॥

સદાનંદ વ્રત યુક્ત, રત્નો સતયુગ પ્રિય જબલગ;
વેદ ઘોષ પરિતોષ, યુક્ત સર્વકો હિય જબલગ;
તપિ તાપસિ મુનિવૃંદ, તત્ત્વ શોધક જિય જબલગ;
સંપ જંપ આનંદ પરમ સુરત પ્રિય કિય જબલગ;
હર્ષદ સુસત્ય વ્રત ધર્મ રત, બ્રહ્મચર્ય સ્થિતિ ગદ્યાત;
તજલગ ગિરિ કંદરમે રત્નો, ગુપ્ત સ્થાનમે બય સહિત ॥ ૭ ॥

અને કહું છું કે હે કવિ ! અને સદાનંદ વ્રતિ જ્યાં સુધી સત્યયુગમાં રહી-એટલે પૂર્વે સત્ય-યુગમાં ઋષિ મુનિ સમસ્ત આનંદ પ્રાપ્ત કરે તેવા રમણિય વન ઉપવનમાં નદિના કીનારાની ઉંચા-ધના ભાગમાં અને ઉત્તમ વૃક્ષ ધટાઓમાં નાહાની નાહાની પર્ણકુટિયો બાંધીને રહેતા હતા. મધુર અને પકવ ફળાહાર કરતા હતા, ઝાડની છાલ તથા લાંબાં પાંદડાંઓથી શરીર ઢાંકતા હતા, મુખમલ જેવા ધાસ ઉપર પડી રહેતા હતા, ગાયોનું સેવન કરતા હતા, સમગ્ર મુનિમંડળમાં બેસીને તત્ત્વજ્ઞાનનો વિચાર કરતા હતા; તેઓના હૃદયમાં રાગદ્વેશ નહોતો. તેમના નેત્રમાં પૂર્ણ દયા અને હૃદયમાં ક્ષમા હતી, તેમની દ્રષ્ટી અંતરમાં હતી, દ્રવ્ય પદાર્થ શો છે ? તે સમજતા નહોતા. લોભ, ધર્ષ, અભિમાન, અને ક્રોધ સ્વપ્નમાં પણ નહોતો, પ્રાણ જાય તોપણ સત્યવ્રત સંભાળતા હતા. આ પ્રમાણે નીતિવાળા હોવાથી તેઓ સદાનંદવ્રતી થતા. વળિ તેઓ વેદમંત્રનો

ધોય કરીને મનોપ માની શેતા હતા. વળિ “તાપિ તાપમિ મુનિવૃંદ તત્વશોધક જિય જબલ તપી, તાપમી, અને મુનિવૃંદ, એટલે રાજયોગ અને હરયોગ એમ બે પ્રકારના માર્ગવાળા જે નેઓ મનયોગમા ફળગી હતા તેઓ આત્મજ્ઞાન ઝપી અમૃતનુ પાન કરીને અલ્પજ્ઞાનમા થએલા જીવન્મુક્ત સ્થિતિ ભોગવતા હતા, અને હર જ્ઞાનમા નિપુણ યોગી જનો પ્રાણને (વાયુ) કબજા કરીને નિર્વિદ્યપ મમાધિમા પરમ આનંદ પામતા હતા આ પ્રકારે અનેપક્ષવાળા તત્ત્વ જ્ઞાનનું મોધન કરવાવાળા સત્યયુગમા હતા હરિદ કહે છે કે તેવા મત્ય બોલવાવાળા તથા મદાય-રણ્યમા મેંતારા, અને અલ્પજ્ઞ થત પાળવાવાળા જ્યા સુધી સત્યયુગમા તેઓ મમથ અને ન્વતત્ત્વ તથા મસ્ત સ્થિતિવાળા પવિત્ર હૃદયના હતા. ત્યા સુધી હું કામ એરી ગુમ જગોમા તેઓના બપથી મતાઇ ગયો હતો કે બાહેર નીકળવા પામ્યો નહોતો, કેમકે તેવા સ્થાનમા જવાને મારામા શક્તિ નહોતી, હવ મને બપ રહ્યો નથી, હવે તો એટલે આ કળિયુગમા કેટલાક એમ મમજે છે કે હવા બગડવાથી 'ક્ષેગ પેમં છે અર્થાત 'ક્ષેગ થાય છે. ત્યારે હું કવિ! હું તેના માટે એવા ખુલામો આપુ છું તે તુ સાબળ.

॥ છપય ॥

(જહાં) લમત રમ્ય ઉપવન, મુગંધમય સ્વચ્છ સ્થાન હૈં;

(તહાં) વહન સગિત નિર્મલ, અનેક તરુ મુધાપાંન હૈં;

(જહાં) સહિત મુગંધ સમીર, કુંજ વન મુખગ માન હૈં;

(જહાં) મધુર પક્વ ફલ મુગ્ધ. ગ્વેલ કુદરત પ્રમાન હૈં;

હર્ષદ મત સમજહુ ભેદકહુ, હવા મુધરિ વિગરી ઉપર;

હમ ફિરત વૈસી અવની ઉપર, કરત ધ્વજારોપન નિહર ॥ ૮ ॥

અર્થ:—હું કામ બગડેલી હવામા રહેતો નથી. પણ જ્યા બગડેલી હવા હોતી નથી તેરી જગો નર કે જ્યા પુષ્પાના સમુદાયથી મુગધમય વન ઉપવન છે અને તે સ્થળે એરી સ્વચ્છ જગો છે કે ત્યાથી દુર જવાનું મન પણ થાય નહીં. તથા જ્યા નિર્મળ જગથી બરપુર નદી વહતી હોય, જ્યા અનેક પ્રકારના ફળદ્રુપ વૃક્ષ ધરાથી શોભા બનેલી હોય તથા કમળના ઉપવનોથી સ્પર્શાધન મુગધમય પવન ચાલતો હોય, એવા પશુ સૌંદર્ય યુક્ત આનંદપ્રદ કુદરતિ રચનાવાળો પ્રદેશ હોય, અને તેમા દુર દુર વસતી હોય તેરી જગોમા પણ હું ફાટી નીકળુ છું. હરિદ કહે છે કે—તમે એમ નહીં મમજશો કે સુધરેલી અને બગડેલી હવા મખમમા સમજવાનું હું 'ક્ષેગ માટે કામ ગુમ કારણ રહેલું છે પણ હું તો તેરી જગોમા પણ ફાટી નીકળુ છું.

હું કવિ! તું કદાચ મને એમ કહીશ કે તેરી આનંદાયક સ્વચ્છ જગોમા ફાટી નીકળવાનું શું કારણ હતું? જો કે સારી અને નરસી જગોનો યોગ્યોગ્ય વિચાર તારામા ન હોય તો તું કેવળ અવિવેકી અને નાદાન છે, એવો કદાચ તું મારા ઉપર આરોપ મુકી શકે તો તેમ નથી. કારણ કે તેવા બપકર અને હુમરાવાળા જગલમા બીલ લોકોના ધર ધણા હોય છે. તેઓ ગરીબ વટેમાગુંને લુટીને મારી નાખે છે અને તેવા કૃત્ય કરવાથી બેગા થએલા પાપનો બદલો તેઓને આપવાને માટે હું તેરી સ્વચ્છ જગોમા પણ ઉત્પન્ન થાઉં છું. આ પ્રમાણે 'ક્ષેગનું વચન સાબળીને કવિ કહે છે કે ત્યારે અનાચાર વધે છે ત્યાજ તું પ્રતેક્ષ કરે છે ત્યારે હું તને કહુ છું કે—

॥ છપય ॥

ચઢયો હિંદ પર જબ હિ, મહમ્મદ ગજનવિ ચિન્હે;
 કીન ત્રયોદશ બેર, હુંટ ધન છિનાય લીને;
 બનબન ગુલામ બંસ, ત્રાસ કિય હિંદ ભવનપર;
 નાદિર ઇરાનિ યોદ્ધ, ધસ્યો ભારત ભુમિ ધનપર;
 અહમ્મદ દુરાનિ હર્પદ કહેં, સિંહ તુલ્ય સબનેં કહ્યો;
 તબ મુસ્લ છુપાય તેહિ સમયમેં, કૌન સ્થાન છુપ કેં રહ્યો ॥ ૯ ॥

અર્થ—૪. સન ૧૦૦૦ ના સુમારમા મહમ્મદ ગઝનવિ હિંદનુ ધન હુટવાની શરૂવાત કરી, રક્ષે રક્ષે તેર વખત હિંદપર ચઢાઈ કરી, અને પછીથી ચાર વખત ચઢાઈ જુદી કરી તેમા અઢળક દ્રવ્ય જુટી લીધુ. તે વખતે ઘણી ખુતખ્વારી થઈ હતી—

વળિ ૪. સ. ૧૨૬૫ ગુલામ વશનો બલબનશાહ થયો તેણે પણ પોતાની કારકિર્દીમા ઘણો જુલમ વર્તાવ્યો હતો.

વળી ૪. સ. ૧૭૩૯ મા નાદિર ઇરાનીનું જખર ધાડું હિંદમા પ્રવેશ્યુ. તેણે હુટ અને કતલ ચલાવી હતી. તેવીજ રીતે તે સમયમા અહમ્મદ દુરાનીયે પણ તેમજ કયું હતું. હે પ્લેગ ! ઉપર કહેલા બળવાન યોદ્ધાઓએ નીતિપુર્વક રાજ્ય કયું નથી. પણ કતલ કરીને ધન લઈ ગયા છે, તેથી ખરી રીતે અધર્મ કહેવામા આવે છે જ્યારે અધર્મ અને અનીતિનો વધારે થાય છે ત્યારે હુ શાસ્ત્રી નીકળુ છુ એમ જ્યારે તું અમને ખુલાસો આપે છે ત્યારે ઉપર કહેલા બહાદુર યોદ્ધાઓ હિંદમા આતીને કતલ કરી ગયા તથા ધન હરી ગયા તે વખતે તું ત મોઢું મતાડીને ક્યા બેમી રહ્યો હતો ?

અરે પ્લેગ તું શી બાબત બડાઈ મારે છે ? વળિ વિશેષમા તને કહુ છુ કે—

॥ છપય ॥

જબહિ પરસ્પર ભયો, તુમુલ સંગ્રામ હિંદમેં;
 પૃથિરાજ જયચંદ મધ્ય, વિગ્રહ નરિંદ મેં;
 જબ કુસંપકી જ્વાલ, ચલી જહં તહું દુઃખદાયક;
 તબહિ ગોરી મુલતાન, ધસ્યો ભારતપર નાયક;
 ઘમશામ ચલ્યો હર્પદ કહેં, રક્ત રેલ અનુલિત વહ્યો;
 તબ મુસ્લ છુપાય તેહિ સમયમેં, કૌન સ્થાન છુપકે રહ્યો ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—જે વખતે આ હિંદમા હિંદુ રાજાઓ પરસ્પર તુમુલ સંગ્રામ કરીને નિર્બળ થયા, વળી તે વખતે પૃથિરાજ ચઢવાણુ અત્યંત બળવાન અને શુર હતો છતાં તેની સાથે કનોજના રાજાએ દેશ રાખ્યો હતો તે બન્નેના કુમપથી પ્રગટેલી જ્વાળા સઘળા ભરતખડને પરત્ર સ્થિતિમાં નાખનારી દુઃખદાયક થઈ પડી હતી, તે વખતે પૃથિરાજને નિર્બળ કરવાને કનોજનો જયચંદ રાજા હુટ્યો અને ધોરી મુલતાનને મળીને હિંદમાં પ્રવેશ કરવાને માર્ગ આપ્યો. આમ થવાથી જયચંદનું અને ધોરીનું લક્કર પૃથિરાજ સામે થયું. આવા અનિષ્ટ અને અધર્મ સુચક

કુસપવંટ કરીને પ્રથિરાજનો પરાજય થયો અને ધોરી સુગતાને પોતાને મદદ આપનાર જયન ઉપકાર નહિ માનતાં તેનો પણ પરાજય કર્યો. હે 'શ્લેગ' ! જો તું ખરેખરો ન્યાય કરતો હોય તો આ પણ અધર્મ થએલો હતો. જ્યારે તું અધર્મ સ્થાનમાંજ પ્રવેશ કરતો હોય તો તે વખતે તારા મોઢું છુપાવીને ક્યાં જતો રહ્યો હતો ? બોલ્ય જોઈએ ?

કવિનું વચન સાંભળીને 'શ્લેગ' બોલ્યો કે મિત્ર ! તારો પ્રશ્ન યથાર્થ છે તથાપિ મહે ધણો વિચાર કર્યો છે કે જેમા હું તારા કહેવા પ્રમાણે કાઠી નીકળ્યો નથી, કેમકે તેનું સમજાવું કારણ હતું. જે કારણમાં મારી ઇચ્છા ભારત ભૂમિમા વસનારા રજપૂતોના પરાક્રમને જોવાને માટે તત્પર રહેલી હતી. તેના માટે હવે હું તને કામક ખુલામો આપુ છું તે તું માભળ—

॥ છપ્પ ॥

વ્યાસ લિખિત ભારત પ્રયુદ્ધ, મુનકર સુખ હોતે;

રામ ચરિત દસકંઠ દ્વંદ મુનિ, રસવસ ગોતે;

ચંડિ ચરિત મર્દન મહિશકો, રંગ જાન કર;

હોત હૃદય ઉત્સાહ યુદ્ધકો, રંગ જાનકર;

વહ પૂર્વ રંગ સવ ચલ ગયો, નવિન રંગ પ્રગટ્યો સમય;

તેહિ કારન હમ છુપકે રહ્યો, પ્રવલ યુદ્ધ નિરગ્વન હૃદય ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—વેદ વ્યાસે લખેલું ભારત કે જેમા કૌરવ અને પાંડવોનું તુમુલ્લ સંગ્રામ વર્ણવેલું છે, તે સમયે હકીકતની કથા સાંભળીને કેટલાક ગરવીર પુરૂષો આનંદ માનતા હતા, તેમજ રામચંદ્રજીએ અભિમાની રાવણ ઉપર ચઢાઈ કરીને યુદ્ધ કર્યું તે પ્રમગનો વીરરત્ન સાંભળીને કેટલાકને આનંદ થતો હતો, તેમજ ચંડિ ચરિત કે અષ્ટ ભુજ દેવીએ મહિષાસુર સાથે યુદ્ધ કર્યું છે તથા રકત કીર્તિ જોવા મળ્યા બાદ રાક્ષસોના વધ કર્યો છે અને શુભ તથા નિશુભ માયે અત્યંત યુદ્ધ થયું છે તે વીગેરે વીરરત્નને જાણીને વીર પુરૂષો પ્રમત્ત થતા હતા. હે કવિ ! આ સત્ત્વો પૂર્વનો રંગ હતો તે રંગ આલ્યો ગયો, માત્ર તે પર્વનો ઇતિહાસ સાંભળીને વીરરત્નને જોઈને લાવવાનું સાધન લેખકે મૂકી ગયા છે.

એટલે કૌરવ પાંડવોનું યુદ્ધ થયા પછી તેવું યુદ્ધ ત્યાર પછી કદી પણ થયું નહોતું એટલે તે પછી ધણી વરસ વીતી ગયા હતા. વળી હિંદની મર્યાદા બાહેરના હિંદની સરહદ ઉપર તોફાન કરતા હતા તે માત્ર અટકાવવા પુરતો બદોબસ્ત રાખવામા આવતો હતો તેથી તલવાર બળ અને યુદ્ધ પરાક્રમ કોને કહે છે તેના માટે ભારતના યુદ્ધનો મુકાબલો લેવાનો સમય મળ્યો નહોતો. એટલે ત્યાર પછી ધણી વરસ વીતી ગયાં હતા મારી ઇચ્છા તેવું યુદ્ધ જોવાની હતી, કારણ કે હજુ પણ હિંદમા વીર પુરૂષો છે કે નહીં તે જાણવાને હું આતુર હતો. દરમિયાન ઈ. સ. એક હજારના સૈકામા હિંદની મર્યાદામા વિદેશવાસી યવન બાહાદુર યોદ્ધાઓએ સાહસ કરીને પગનો પેસારો કર્યો અને ધસી આવ્યા તેથી હવે કેમ થાય છે તે જોવાને માટે હું છુપો બેગી રહ્યો હતો. હે કવિ ! વળી વિશેષ કહું છું તે તું સાંભળ.

॥ છપ્પ ॥

ત્રિપત સમય બલવાન, છત્રિવર ધીર ધરત કસ;

હિંદ ભુમિ હિનુ, પકરિ દાલ તલવાર મરત કસ;

રક્ત તૃષિત ભુમિ યુદ્ધ રંગપર, શૌર્ય ભરત કસ;
 શાસ્ત્ર ધર્મકો મર્મ જાન કર, વિજય વરન કસ,
 હર્ષદ મતંગ મદમત સમ, જંગ મઝ્ય ઘુમત અમય;
 તેહિ કારન હમ દુષ્પકે રઘો, પ્રબલ યુદ્ધ નિરગ્વન હૃદય ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—હવે તે હિંદુઓ ઉપર વિપત્તિ આવી પહોંચી, તેથી વિપત્ત સમયે બળવાન ક્ષત્રિ મુખે જોના કેવા પ્રકારે ધૈર્યતા રાખે છે ? વળી હિંદુ ભૂમિ કેવી હિંદુ દેવીનું રક્ષણ કરવાને માટે હાથમાં દાલ તલવાર પકડીને યુદ્ધ ભૂમિમાં યુદ્ધ કરીને કેવા પ્રકારે મરણ પામે છે ? વળી ધણી વિવસથી યુદ્ધ નહિ થવાને લીધે દોહી પીધા વીનાની તૃષાતુર થએલી તરવારને પકડીને યુદ્ધ ભૂમિ રંગમાં અમગ ટૂંતિવાળા અનેલા શત્રુઓના કષ ઉપર નાખીને તે તલવારને કેવી રીતે શૌર્યબલ સાથે તુટ કે છે ? વળી તે ક્ષત્રિ વીર પુરૂષો પોતાનો ક્ષત્રિ ધર્મ શો છે, તે વિપત્તિ સમયે યાદ આણીને વિજય પ્રાપ્ત કરવાને કેવી યુક્તિ યોજે છે ? કવિ હર્ષદ કહે છે કે મહમત્ત અનેલા મતંગ (હાથી) માકક મસ્ત બનીને જંગ (લડાઈ) મા કેવી રીતે નિર્ભય થએલા દેશરક્ષણ અને પ્રજાનું રક્ષણ કરવાને માટે ધુમે છે, તે મમત્ત જોવાને માટે એજ કારણથી હુ છુગો ગુપ્ત મ્થળમાં બેસી રહ્યા હતા.

પણ તે સમય હવે ધીરે ધીરે આવવા લાગ્યો, એટલે ઇ. સ. હજાર સૈકાના આરંભથી હિંદમાં વિદેશવાસી યવન યોદ્ધા બાહાદુરોએ પગ પેસારો કર્યો. જેવી રીતે વીર પુરૂષો વીર બાહાદુરને જોઈને તેના પરાક્રમનું વર્ણન કરે છે, તથા જેવી રીતે બ્રહ્મગાન નિપુણ બાહાત્મા વસિષ્ઠ મુનિને ધન્યવાદ આપે છે તેવી રીતે હુ પણ વિદેશ વાસી યવન બાહાદુર યોદ્ધાઓની તલવાર બળને અને તેમના માહસને ધન્યવાદ આપુ છું. કારણ કે સિંહની ગુફામાં પેસીને સિંહને બાહર ખેંચી કાઢવો એ વધારે બળ પરાક્રમ કહેવાય, તેવી રીતે હિંદુ રૂપી સિંહની ગુફામાં પ્રવેશ કરનારા યવન બાહાદુરોએ જે હલ્લો કર્યો છે તે હક્ષામાં તેમની તલવારના બળ ઉપર આધાર રહેલો છે. પગલા ધરમાં પ્રવેશ કરનાર બળવાન હોય તોજ કરી શકે છે. પોતાના ધરમાં પ્રવેશ નહિ કરવા દેવાનો તથા મામે થવાનો હક ધર ધણીનો બ્યાજખી કહેવાય છે, ત્યારે આ પ્રસંગે તેમ બન્યું.

બાહાદુર યવન યોદ્ધાઓનું યુદ્ધ જોયું તેમાં જે યોદ્ધાઓ હિંદમાં આવીને માત્ર હિંદની લક્ષ્મી હુડીને તથા ખૂન ખચારી કરીને ચાલ્યાજ ગયા છે અર્થાત રાજ્ય કર્યું નથી તેવા નિર્દય જનોને હુ ધન્યવાદ આપતો નથી. હા એટલું તો કહું છું કે તેમની તલવાર બળનો જોસ હતો, પણ તે તલવારના બળનો કે પોતાના પરાક્રમનો તથા શૌર્ય રંગ જોસનો તેમણે સદુપયોગ કર્યો નહોતો, અર્થાત તેમણે રાજ્ય કર્યું નહોતું. એવા મહમ્મદ ગઝનવી, તથા નાદિર ધરાની, તથા અહમ્મદ કુરાની તથા બલ્લમન વિગેરે થઈ ગયા હતા. બલે ગમે તેમ હો; પણ આ હિંદ પ્રદેશના ક્ષત્રી વીરપુરૂષોની તલવારબળને જોવાને જે મારી ઈચ્છા હતી તે હવે ધીરે ધીરે જોઈને પુરી થવા આવી. જેમાં:-

॥ છપય ॥

લયોં જબહિ પૃથિરાજ, ધસ્યો જબ યુધરંગપર;
 ફિરિ તિવ્ર તલવાર, ચમક શૃતિ તહિત જંગપર;

ક્રહત દંત નિશ્ચંત વીરવર, ધસત નિહર હિય;

અગ્ન યાવ ભૂમિ પરત, ઉઠત ચિકાર કરત જિય;

હર્ષદ તુમુલ સંગ્રામમેં, પયોં ભૂપ પૃથિરાજ વર;

તહિ સમય ધર્ષ સંતુષ્ટ સહ, ધન્યવાદ ઉચર્યો નિહર ॥ ૧૩ ॥

અર્થ—જે વખતે નદુવાણુ નરેડ પૃથિરાજ પોતાની પ્રબળ સેના સાથે ઘેરી શાહબુદ્દીન સુલતાન સામે ધન્યો તે વખતે ખરેખર વીરત્વ જોવામા આવ્યું હતું, પૃથિરાજના યોદ્ધાઓના હાથથી જે તલવાર વિઘૂતની માફક ચળકારા ભારતી. બરચક યુદ્ધમા ક્ષત્રીઓના કંધ ઉપર પડતી હતી. તે વખતનો દેખાવ જોઈને શરીરના સધળા મેન કબા થયા શિવાય રહે નહી, ઝરવીર યોદ્ધાઓ હાંત પીસીને નિશ્ચિત બનેલા વૈરયાન ચમને બચરહિત શત્રુઓને હઠાવતા આગળ ધમતા હતા. જેવી રીતે આ તરફ પૃથિરાજના યોદ્ધા હતા તેવાજ ઉચ્ચ સ્વભાવના પ્રસન્ન ભુવનવાળા સુલતાન શાહના યોદ્ધાઓ પણ હતા તેઓ પૃથિરાજની મેનાના યોદ્ધાઓની તલવારના ખડ્ગ વખાણુ કરતા હતા, અને તેઓ પણ કારીધાવને મહત્ત કરી મામે થતા હતા—યાવ લાગતો હતો, જમીન ઉપર ઉથલી પડતા હતા, અને વળિ ત્રાયક થયેલા થતા નિષ્કાર 'વનિ માયે ગાય ઝમમા કબા થઈને ઝમતા હતા.—જેવટે પૃથિરાજનું મેન કપાયુ અને પોતે યુદ્ધમા પરાજય થઈ મરણ પામ્યો, હતા તે પૃથિરાજનું બળ વેધને મદ તેને ધન્યવાદ આપ્યો, અને હું બોલ્યો—માખાશ છે તને કે તારા જેવા દિદમા એ ત્રણ નર મદે ભેત તો ઘેરી સુલતાન લખુવાર પણ ટકી શકત નહો.—

હે કવિ! કનોજનો ગમ્મ જયગદ પૃથિરાજનો દુઃખન થયો ન હોત, તથા ઘેરીને દિદમા પેસવાને તેણે માર્ગ ન આપ્યો હોત, અને તે પૃથિરાજ માયે મન્યો હોત તો આવો પરિણામ ન આવત.

પણ શાખાશ છે પૃથિરાજને કે ચ્વન્તનીના શત્રુઓ હતા પણ મરતા સુધી પોતાનો ક્ષત્રીવટ ધર્મ તથા પોતાનું વિરત્વ છોડ્યું નથી. મમય ને જેવી તુમુલ સંગ્રામ જોઈને હું મનોપ પામ્યો હતો. અને તે જોઈને એ પૃથિરાજને અર્જુનની કિપમા આપી હતી

હે મિત્ર કવિ! હવે તે પણ વખત પીતી ગયો અને હવે જ્યારે હું નજર કંઠ છું ત્યાંજે એક ગીત મને ધણો આનન્દ થાય છે.

॥ કાવિત ॥

હિંદપર કોપ ચક્ર વક્ર, રંગ ચલ્યો ગયો;

પ્રગટ્યો મુરંગ ન્યારો, શુધકે સમાજ મેં;

હર્ષદ તરંગ ચલ્યો, અજહુકો રંગ ઔર;

આનંદ અભંગ ત્રાટ્યો, મુગ્ધકે જહાજમેં;

જહાં જહાં દેગ્વો વહાં. જંપ ઔર નિર્ભયતા;

નિતિ ન્યાય વિદ્યા કલા, હુન્નર મુકાજમે;

અવકે જમાનેમેં, આનંદ રંગ છાય રશો;

શાંતીકી સરીતા ફૈલી, બ્રિટિશ કે રાજમે ॥ ૧૪ ॥

આ હિંદ ઉપર પૂર્વે વારવાર ધાડા ડપી દુ ખદાયક ટ્રોપાગ્નિ કેલી રહેલી હતી, અને તેથી કરીને સ્વળ અજંપ, બય, વિશાદ, અને નાઉમેદી રહેતી હતી તે સમય ટ્રોપ ચક્રનો બચકર

૧ આલ્યો ગયો અને હાલ જોઈએ છીએ તો આ ભારત ભૂમિ ઉપર સુરંગ થઈ રહ્યો છે ! આ ભારત ભૂમિ ઉપર સુરંગ રૂપી અદગ્ગત ધન પથરાઈ રહ્યું છે. (જેમકે રેલવેના પાટા અનેક ગાડીયો અને ટેર ટેર મેશીનોના મોટા અવાસ વિગેરે). વળી રાજ કારકિર્દિ ચલાવ મહાન બુદ્ધિવાન મમુદાયમા પણ સુરંગ કેસાયો છે (જે સુરંગ કિતમ રાજશ્રેણી રચવાના નિયંત્રક અને રાજધારણ માટે સભા)

હર્ષદ કરી કહે છે કે હું 'પ્લેગને એટલે દરજ્જે ખાતરી થાય છે કે (હર્ષદ તરંગ ચલ્યો) આનંદ આ નાર તરંગ (લહર) પ્રસરાઈ રહેલ છે. તે તરંગનો રંગ હાલની વખતનો ધણોજ જુદો પ્રકારનો છે. તે એવો રંગ છે કે સર્વના જગરમા અર્થાત રાજ અને રકના જગરમા ખ્રિડીશ રાજ્ય મત્તાંપી સુખના અભિમાનનો રંગ ન્યારોજ દેખાય છે. અને એજ હર્ષદ તરંગ-મા આનંદ રૂપી સુખનું જહાજ ચાલે છે.—અર્થાત ન્યા જ્યાં જતેયે છિયે ત્યા ત્યા જંપ અને નિર્ભયતા જોવામા આવે છે, રાજ્ય મત્તા કરવાને રાજ્યની નીતિ સખજ છે. અને તેમાં પ્રજા વર્ગને ન્યાય આપવાની નીતિ શ્રેષ્ઠ છે—ટેર ટેર ન્યાય ન્યારા વિષયની વિદ્યાનો ફેલાવો થએલો છે, ટેર ટેર હુજર કલાનો જોશ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. એટલા માટે હું કહું છું કે હે કવિ! હાલના જમાનામા ખ્રિડીશ સરકારની રાજ્યધાની નીચે તેમની મત્તામા કેવળ આનંદ અને નિર્ભયતાની તથા શાન્તીની સરીતા ફેલાઈ રહેલી છે કે તેમાંથી તુષાતુર નિવાસીજનો જળપ્રાપ્ત કરીને શાન્ત થાય છે.

પ્લેગનું વચન સાંભળીને કવિએ ઉત્તર આપ્યો કે માયાશ છે તને કે શ્રેષ્ઠ અને નીચી વસ્તુ-ને સમજવાવાળો તું વિવેકી છે એમ મને ખાતરી થાય છે, કેમકે પહેલે કેટલાંક જુલમી રાજ્યોનું પણ તહે વર્ણન કર્યું છે અને અત્યારે શાન્તીંપી રમને ખતાવનાર ખ્રિડીશ રાજ્યની કારકિર્દિને જોઈને જે તું પેતાનો સતોષ ખતાવે છે તે જાણીને પણ મને આનંદ થયો છે. તેટલા માટે એક રમ્ને હું તને સામાશી આપું છું પણ ઉલટમા મને એક એવી શકા થાય છે કે—

॥ છપ્પ ચૂન ॥

જનપિ રાજ નિતિ મુખ્વદ, ત્રિટિશ સરકાર કિ હિતકર;

નિગમિ તુષ્ટ તુમ મયાં, જાનલિય હિતચિત પ્રિયકર;

તદપિ કૌન હિતુ કરત, ઉપદ્રવ જહું તહું દુઃસ્વકર;

અધિક ત્રાસ મય સ્વેદ, કંપ કસ કારન મુમિપર;

હર્ષદ નિદાન કરિ કહત હું, મુનહું પ્લેગ બલવાન પ્રિય;

નિતિયુક્ત રાજમેં કવનહિતુ, કરન લગ્યો નાહક પ્રલય ॥ ૧૫ ॥

અર્થ:—કવિ કહે છે કે હું 'પ્લેગ! તું જ્યારે કહે છે કે સર્વ પ્રકારે સુખ આપનાર અને હિત ઇચ્છનાર નીતિયુક્ત ખ્રિડીશનું રાજ્ય છે અને તેવા રાજ કારકિર્દિને જોઈને જ્યારે તું સતોષ પામેલો છે ત્યારે તું તેના રાજ્યમાં પ્રવેશ કરીને શા માટે ઉપદ્રવ કરે છે ? હે પ્લેગ! તારા ઉપદ્રવથી ત્રાસ, ભય, ખેદ, કંપ, વીગેરે શરીરમા પ્રગટ થાય છે. હર્ષદ કહે છે કે હું 'પ્લેગ! તું આવો વિવેક દર્શાવનારો અને યોગ્ય બોલનારો છતાં, નીતિવાળા રાજ્યમા તહે શા માટે પ્રલય કરવા માડ્યો છે !

॥ છપય ॥

અહો પ્રલય કૃત પ્લેગ, હિંદમેં પથારે જવતેં;
 બ્રિટિશ રાજપાતિ, ચકિત થકિત મયવારે તવતેં;
 ગાંધીજીનું મિપક-વૃંદ મ્થલ મ્થલ ઠહરાયે;
 કિય કરંટિ પુનિ હવા આવ, હિત ચિત મહં લ્યાયે;
 તવ દુઃસ્વદ ચેપકોં ઢેપકદુ, અવર સ્થાન નહિ છડાહિ પ્રિય,
 ડોકટર તવીવ ઠહરાયકેં, વહુત જતન સંપૂર્ણ કિય ॥ ૧૬ ॥

અર્થ:—હે 'પ્લેગ' નું જ્યારથી આ હિંદ જમિ ઉપર આવીને પ્રલય કરવા લાગ્યો ત્યારથી આખી હિંદની પ્રજા ડગમગવા લાગી, બ્રિટિશ સરકાર પણ તારા ચમત્કારી પ્રભાવને જોઈને ચકિત થઈ ગઈ, પણ ઉલટામાં ભય પેદા થયો. યદ્યપિ પ્રજાનું કોઈ પણ પ્રકારે રક્ષણ કરવું જોઈએ. પ્રજા જ્યારે આખાઈ ઉપર હોય છે તોજ રાજ્યની ઘટતા રહે છે પ્રજા જ્યારે વફાદાર હોય છે તોજ રાજ્ય કારકિર્દીમાં શાન્તીની આદર પથરાઈ રહેલી હોય છે તેટલા માટે વિવેક યુક્ત પ્રજાની સ્થિતિ થવાને વિદ્યા દુનર ઈત્યાદિકનો લાભ આપવામાં આવે છે અને પ્રજા જે પ્રકારે આ રાજ્યમાં રહે તેવા પ્રકારની ઉત્તમ યોગવાદ કરવામાં બ્રિટીશ સરકાર કાળજી રાખે છે. હે 'પ્લેગ'! આવા રાજ્યમાં જ્યારે તમે પેસારો કર્યો ત્યારે તારા લીધે વધારે વિકળતા પ્રાપ્ત થઈ, અને કોઈ પ્રકારે તારા પ્રભાવને નિર્મૂળ કરવાને યુક્તિઓ યેજવા માડી, મોટા વિદ્વાન ડાક્ટરો અને તબિબોનો મત લેવામાં આવ્યો, ત્યારે તારા માટે એટલું નિશ્ચય થયું કે હવામાં ફેરફાર થવાથી નું 'પ્લેગ' રૂપી ફૂર રાક્ષસ ફાટી નીકળ્યો છે. માટે જ્યાં બધ હવા હોય ત્યાં સર્જના કીરણથી ફેરફાર કરવો અને ગંધક ઇત્યાદિક ઉચ્ચગંધથી તારી બદલવાથી તારા મળનો નાશ કરવો અને જ્યાં તારો નિવાસ થયો છે ત્યાંથી તમામ લોકોને ખમેડીને જગતમાં સ્વચ્છ હવામાં લાવી મુકવા. અને 'પ્લેગવાળા સ્થાનમાંથી આવનાર માણસોને જ્યાં 'પ્લેગ' નથી તેવા સ્થાનમાં જનારા લોકોને અકવાડીયું કિવા છ દિવસ ચોખ્ખા હવામાં રોકાવે પછી તેમને છુટા મુકવા એવી ક્વૉરિન્ટાઈન દરાવી. આ પ્રમાણે વિદ્વાન તબિબો (ડાક્ટરો) નો મત બ્રિટિશ સરકારે ગ્રાહ્ય કર્યો અને હે 'પ્લેગ'! તારા ઉપદ્રવ માટે પ્રજા વર્ગના હિત માટે તેમ કરવામાં આવ્યું.

એક જગોએ પ્રજા વર્ગનું હિત સાચવવાને માટે ક્વૉરિન્ટાઈન રાખવામાં આવે છે ત્યારે હે 'પ્લેગ'! તારી દુઃખદાયક માહાકાળથી મુસાફર લોકો ક્વૉરિન્ટાઈનના દુઃખદાયક ટોળામાં ફટા ફાટી જુ-પડીયોમાં પડી રહીને આંટો ફાકવા લાગ્યા, તાકીદના કામે જનારાઓ ખિચારા તારે લીધે આમાન ફેદી જેવા બનીને વચમાજ રોકાઈ ગયા, કેટલાક ગાડીમાં 'પ્લેગ'થી ભરી ગએલા જેવામાં આવ્યા, ગાડી ઉપરથી ઉતરીને નગરમાં પ્રવેશ કરનાર ઉનારોની નાડી જેવાનો ક્રમ આશ્યો. તેમાં જેને સેજસાજ તાવ આવતો હોય તે પણ 'પ્લેગ' છે એવા ભયરૂપી ચક્રમાં સપડાઈને બાથુ ઉપર રાખવામાં આવ્યા જેને બદલ થઈ હોય અને તેની વેદનાથી તાવ આવતો હોય તો તેને પણ કોણ જાણે 'પ્લેગ' થયો હશે એમ જાણીને જુદો ઉભો રાખવામાં આવતો હતો.

હે 'પ્લેગ'! તારૂં સ્વરૂપ શું છે? તે પુરેપુરી રીતે સમજવામાં આવ્યું નહોતું એમ હવે પછી ખાતરી થઈ, પણ તે વખતે તારા વિચિત્ર વેષરૂપ ભયથી પુરેપુરી રીતે મનજવામાં આવ્યું નહોતું.

અક્ષયત ! એક તરફ તારા લીધે પ્રજા વર્ગને આ પ્રમાણે મુસિબતો ભોગવવામાં આવી છે તો બીજી તરફ પ્રજા વર્ગમાં એવી રોગ વિશેષ પસારો કરી શકે નહીં, અને પ્રજાનો ખવાર નહીં તેના માટે આપતા ઈલાજ લેવાનો તારા માટે બ્રિટિશ સરકારનો ધરિદો હતો. એટલે જ સારૂ દરેક જગોએ સારા ડાક્ટરોને એજ કામ ઉપર ગોઠવવામાં આવ્યા હતા. યદ્યપિ પ્લેગ ! અત્યંત દુઃખ આપે તેવો તારો એપ અને તારા એપનો ઢેપ (પ્રભાવ) ઓછો થયો નહીં, કારણ કે બગડેલી હવા ઉપર કંઈ ધારણ રહેતું નહીં. પણ જ્યાં સારી આવો હવા છે ત્યાં પણ હોદ્દાટી નીકળે છે તેથી આમ થવાનું શું કારણ છે ? તે પુરેપુરીરીતે કળી શકાય નહીં, અને તારો ઉપદ્રવ જે પ્રકારે દુર થાય તે પ્રકારે વિદ્વાન ડાક્ટરો દ્વારાએ નવીન શ્રેષ્ઠ કઠાવવાનો પ્રયત્ન જાત્યુ રાખ્યો. તથાપિ હે પ્લેગ !

॥ છપ્પ ॥

તદપિ પ્લેગ કહું સત્ય, છટી નહિ તેરિ પ્રબલતા;
સ્થલ સ્થલ પ્રગટત તોહિ, નામ સુન હૃદય બિકલતા;
ભિષક વૃંદ થક ગયે, છટક ગઈ દુઃસ્વદ કારંટી;
અવતાં હોગઈ પ્લેગ મૂલકી, સતત ગરંટી,
હર્ષદ કસ કાગન કોપકર, હિંદ ભુવનપર તૂં ટયોં;

કહુ સ્પષ્ટ કથન મુઝકો સકલ, કસ કારન તૂં નહિ મર્યો ॥ ૧૭ ॥

અર્થ:—તોપણ તારી પ્રમળતા ધટી નહીં, ઠેર ઠેર ત્હારું નામ સાંભળીને ધણા ખરા લોકોને ત્હારો એવો ભય લાગે છે કે તેઓ તેથી કરીને વિકળ થાય છે તારૂં મૃત્ત નાશ કરવાને ડાક્ટરો પણ થાકી ગયા. (એટલે ક્યારેક ઘન વિગરે સ્થાપવાથી તથા માણસોને નાહક તાજી હવામાં વચમાં રોકવાથી તેઓ વધારે હેરાન થાય છે વીગરે જોઈને તેમને અનુભવ થયો.) તેથી ક્યારેક ઘન પણ મુકી દીધું, અને તારા માટે અનુમાનથી એમ નિશ્ચય થયો કે કુદરતી ક્રિયારૂપ તું પ્લેગની કોણ જાણે ક્યા સુધીની ગેન્ટી હશે ! તે કળી શકાતી નથી, હર્ષદ કવિ કહે છે કે હે પ્લેગ ! તું શા માટે આ હિંદ ભુવનમાં કોપ કરીને આવ્યો છે ? સારા સારા યોદ્ધાઓનો નાશ થયો તથા મોટા મહર્ષિયો પણ આલ્યા ગયા છતાં તું કેમ મરતો નથી ? અર્થાત તારૂં મૃત્ત શા માટે નીકળી જતું નથી ?

આ પ્રમાણે કવિનું વચન સાંભળીને પ્લેગ શક્ષે ઉત્તર આપ્યો કે હે કવિ ! સાબળ ?

॥ કોહરો ॥

જહાં નિર્ભયતા હોય વહાં, કપટ પાપ વઢ જાય;

તેહિ કારન હુ નહિ મર્યો, સુનહુ મુઘર કારાય ॥ ૧૮ ॥

અર્થ:—જ્યાં કેવળ નિર્ભયતા છે, જ્યાં શાન્તીરૂપી આદર પથરાઈ ગઈ છે, તથા જ્યાં રહેલો છે, તેવી સ્થિતિમાં કપટ અને પાપાયરણ થયા કરે છે. હે કવિ ! જો કે અત્યારે બ્રિટિશ રાજ્યમાં નિર્ભયતા તથા સ્વતંત્રતા છે. તેથી તે રાજ્યની શાન્ત છાયામાં ડગલે ડગલે 'ગુલુ' બોલનારા કપટાયરણ અને પાપ કર્મ કરવાને પણ સ્વતંત્ર વૃત્તિ ધારણ કરનારાઓ વધી પડેલા છે. તેટલા માટે મારો નાશ નહિ થતાં હું મૃત્ત થઈને તેવાઓને ભય આપવાને તથા તેવાઓનો નાશ કરવાને માટે ધટી નીકળું છું.

પૂર્વે જાહેરાતલાલી હતી. પૂર્વે કેટલાક જુલમી રાજ્યોમાં ધૈર્યતાએ નિવાસ કર્યો હતો તે વખતે ત્યાં કોણ છે? તે યાદ આવતું હતું. જ્યારે વિપત્તિ પડે ત્યારેજ રામનું નામ છે, અને જ્યારે નિશ્ચિતપણું તથા જ્યારે સુખ મળે છે ત્યારે ધન ઉપાર્જન કરવામાં અનેક ચરણો ઘડવાનો તક લાવે છે. પૂર્વે જેમ જેમ વિપત્તિ પડતી ગઈ તેમ તેમ ફના દેહ છે સમજીને ધન ઉપાર્જન કરવા ઉપર લક્ષ નહીં જતા પોતાનું જીવન સફળ કરવા ઉપર લક્ષ હતો. હાલ બચતો નાશ છે. વાઘ અને ગરૂડી સાથે ચાલે છે ખ્રીડીશ પ્રજા સ્વતંત્રપણે વત છે જેનો રાજ સમજા છે તેની ધૈર્ય પણ સમજા રહે છે. યદ્યપિ તે સમજતાની સાથે તમામ માત્વિક નિષ્ઠાવાળા સરખા હોતા નથી હું કવિ! હું તને તેના માટે હાખશે આપુ છું કે -

॥ છપ્પ ॥

નિર્ભય તરુવર મૂલ મધ્ય, વિષયક હિ વસતઃ;

અગ્રભાગ પર ઠંસ, આદિ શુચિ વિહગ લસતઃ;

મધ્ય ભાગ વિચ મર્કટાદિ, કિલકાર કરતઃ;

ભૂમિ તલ પર અરુ, છિદ્ર મધ્ય વૃન્ચિક હિ ફિરતઃ;

હર્ષદ જહાં સીતલતા સહિત, નિર્ભય મ્યાન લસેં સરમ;

વહાં જહર કુસંપ કપટ અધિક, સન્ય કહું હોવતદરસ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—ક્રિષ્ટિશ રાજ્ય રૂપી નિર્ભયતા બતાવનારા મોટા વિસ્તારવાળું શીતળ છાયા બતાવનાર વૃક્ષ છે તે વૃક્ષ રૂપી મોટા થડના મુળમાં મોટા મોટા વીરોમાં વિષ ધારણ કરનારા પારકા ઉપર અંદાખા કરનાર, તથા વૃક્ષાદારીનો ત્યાગ કરનાર, તથા ન્યાય અને તર્કના મુખ્ય તત્વને નહિ જાણનાર વિનસતોરૂપી રૂપી ઝેરનું ધારણ કરવાવાળા મર્પ રૂપી તેઓ રાકડામાં રહેલા પોતાની કૃષ્ણાઓ ઉચી કરી રહેલા છે કારણ કે શીતળતા બતાવનાર વૃક્ષની છાયા હોવાથી તેનો લાભ તેઓ લે છે.—વળી એજ વિસ્તારવાળા વૃક્ષના છેક ઉપરના ભાગમાં, સ્વર્ણવૃક્ષ, નીતિવાન, વિદ્વાન, રાજ્યભક્ત, તથા ન્યદેશનું બહુ મન્દચનાર તથા બન્ને પક્ષમાં ઉત્તમ સલાહકાર થઈને બન્ને પક્ષ એટલે રાજ્ય અને પ્રજા વર્ગને અસત પ્રિય અનેકા એવા હરા રૂપી પક્ષીઓ ઉચ્ચાર્યા બેસીને આગે બાળુ દીર્ઘકાંઠિ પહોંચાડે છે.

વળી તે વિસ્તારવાળા વૃક્ષના મધ્ય ભાગમાં, પરાદ વસ્તુ મદત છિતારી જવાને હચ્છ રાખનારા, હિચકારા, ચોર, લગાડ, નુસ્યા, અમલ્યવત્તા, કુટિલ, તથા પરભી ઉપર અદનજર કરનારા, લાલચુ, અનીતિ માગ લોભ રાખનાર અને વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાને માટે કૂલંગ મારનાર રૂપી મર્કટ એટલાવાળા મર્કટ રૂપી તથા વાહરા રૂપી વાનરાઓનો કિલકાર ધ્વનિ સાથે નિવાસ થઈ રહેલો છે. હું કવિ! તે વૃક્ષના થડ નીચે કેટલીક જગોમાં વિદ્યામાં અધુરા તથા પોતાને મળેલા હોદ્દાનું અભિમાન રાખીને બીજા ગરીબ માણસોની લાય ખાવાની લાલચે નકામાં હેરાન કરનારા રૂપી થોડું ઝેર છતા વધારે દુઃખનો બતાવનારા અને પોતાનું ઉચ્ચ પદ બતાવનારા વીછી રૂપી વીછી પોતાનો આકડો ઉચો કરીને પીડા આપનારા આમનેમ ફરી રહેલા છે. હર્ષદ કવિ કહે છે કે હું કવિ! હું પક્ષેગ કેટલોક અનુભવ મેળવીને તને સ્પષ્ટ કહું છું કે આ ક્રિષ્ટિશ રાજ્ય રૂપી મોટા વિસ્તારવાળા વૃક્ષ નીચે ઉત્તમ પ્રકારની શીતળતા હોવાથી અજાણના નાશ થએલો તથા નિર્ભયતા પ્રાપ્ત થએલી જોઈને તેમાં સજ્જન રૂપી હશ પક્ષી પણ રહે છે. અને દુર્જન રૂપી મર્કટ, તથા વિષ ધારણ કરનાર મોટા સર્પ તથા વૃક્ષિક (વિછી) પણ રહે છે.

પ્રિય કવિ! શિષ્યઋતુનો જ્યા પ્રખર તાપ પડે છે અને તે તાપથી જમીન જ્યારે અગારા નેપે છે ત્યારે તેમાં વિષ ધારણ કરવાવાળા સર્પ તથા વીંછી ઇલાદિક ક્ષણમાત્ર પણ ટકી નથી પણ તેમાં વિકળ થઈને મરણ પામે છે તે પ્રકારે જીવભીયાત કાળમાં વિષ ધારણ કરી કોઈ હતું નહીં. કેમકે જીવમ રૂપી શિષ્યનો તાપ બહુ તપતો હતો તેથી તેવા તાપમાં તાપ સહન કરનારા, તલવાર પકડનાર યોદ્ધાઓ પોતાના આત્માની પણ દરકાર નહિ રાખનારા, અને સત્ય વસ્તુના ઉપર ચાલનારા શર મદ ટકી શકતા હતા.

માટે હું કવિ! આ રીતળ હાયામાં નિર્ભયતા હોવાથી રાગદેશરૂપી ઝેર, કુસપ, કપટાચરણ, અને અસત્ય વિશેષ વધી જવાથી હું અહીંથી ખસતો નથી. તેટલા માટે હું કવિ! હું તને કહું છું કે.-

॥ છપય ॥

જબ અસત્ય અરુ કપટ દ્વેશ, કબહૂ નહિ ટરિહૈં;

જબ અધર્મ દુષ્કર્મ પાપ, કમુ નહિ પરિહરિહૈં;

જબ કુસંપ અરુ કલહ રૂપ, અગ્રઓગ પકરિહૈં;

જબ ગુમાન અભિમાન, અંશ નહિ રંચ નિકરિહૈં;

તબલગ પ્રમાન હર્ષદ કહેં, ફિર હિ ધ્વજામેરી અટલ;

કમિ કોટિ યતન કરિહૈં તદપિ, વેર વેર પ્રગટહુ પ્રબલ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ—વિવેચન સાથે—હું કવિ! જ્યા સુધી, અસત્ય, કપટ, દ્વેશ, અધર્મ, દુષ્કર્મ, પાપ, કુસપ, કલહ, ગુમાન, અભિમાન, ઇલાદિક પાપ સમૂહનો નાશ થયો નથી ત્યાં સુધી મારી બધા આપનારી વિજય પતાકા જ્યા ત્યાં જોવામાં આવશે.

પૂર્વે સત્યયુગની બલિહારી એવી હતી કે કોઈ પણ અસત્ય બોલતું નહોતું, સદગા માણુઓ પોતાની પર્ણકુટીઓનાં આરણ્ય ખુલા મુકીને આમ તેમ ફરતા હતા, નગર નિવાસીઓ પોતાના દાર હમેશાને માટે ખુલા રાખતા હતા. ચોરી તો થતીજ નહોતી. કેમકે ચોરી કરનાર પણ સત્ય બોલે અને કહે કે મહે અમુક વસ્તુ લીધી છે તેથી સત્યના પ્રભાવથી તેમ થતુંજ નહોતું. મત્યની એવી સ્વચ્છ અને નિર્મળ મયાદા છે કે તે મત્યરૂપી મયાદામાં કોઈ પણ રીતની અનીતિનો લેશ પણ સમાય થતો નહોતો.

તે વખતે લખવાને માધનરૂપ કાગળ પત્ર નહોતા. શાહુકારને ત્યાં કોઈ માણુમ પોતાની અનામત રકમ મુકી જતો હતો તે રકમ માત્ર જમીન ઉપર લખાતી હતી, કારણ કે ઘણો વખત વ્યતિન થવાથી સ્મરણ બાહર જાય નહીં તેથી રકમ બે ત્રણ પેઢી પછી રકમ મુકનાર પોતાની વસ્તુ જ્યારે લેવા સાડ આવે ત્યારે તેને ખાત્રી પુર્વક મળતી હતી, તે વખતે લેણદેણની તકરારનું નિરાકરણ કરવાને ન્યાયની કોર્ટ નહોતી, તે વખતે ધાંડાં કે દાકાયટી, કિવા ચોરી, કે ખૂન બાબત ગુન્હાનું નિર્ણય કરવાને પ્રતિનાધ નિમાયકા નહોતા, તે વખતે તો ફેવળ શાન્તીની ચાહર એવી પથરાઈ રહેલી હતી કે તે ચાહર ઉપર સત્યરૂપી મુકનાના દાણા પ્રકાશ આપી રહેલા હતા. તે વખતે માત્ર પાહાડી મુલકમાં રહેનારા જગલી માણુઓના ધાંડા યજ્ઞકર્મ કરનારના યજ્ઞનું ખડન કરવા માટે તથા ગાયોને લેઈ જવા માટેજ પડતા હતા, તેથી તેમનું રક્ષણ કરવા પુરતું લસ્કર શરવીર રાજાઓ રાખતા હતા. અને તે રાજાઓ પવિત્ર હૃદયના તપસ્વિ બ્રાહ્મણોની આ-

જાને માથે ચઢાવતા હતા, અને તેની હરકતોને દુર કરવાને તે વખતના રાજાઓ ધણી હતા, આ પ્રમાણે 'પૂર્વે સત્ય વર્તા' રહેલો હતો, તેથી કેવળ આનંદની સરિતા વહી રહેલી

હે કવિ! હાલ અમત્ય એટલું બધું વધી ગયું છે કે તેની ગણતરી કરતા પણ પાર તેમ નથી. જ્યારે અસત્યનો વિસ્તાર થયો ત્યારે તેનો અદ્વૈતો વિપરીત રીતે બોગવવાનો માર્ગ આવ્યો. જેવી રીતે ગાડાએ જોડેલો બળદ જ્યારે લાત મારવા બદલ ત્યારે પાછળથી તેને 'ગાડાનું' પપડું પગમાં વાગે, વળી જ્યારે સીંગડું હવાયીને મારવા બદલ ત્યારે નાકમાં નાખેલી નાથ તણાવ અને તે સિંગડા ધ્રુમત સાથે અથડાય છે. અર્થાત્ જનને આગ્રુથી તે બળદ હરકત પામે છે તેવી રીતે હાલ અમત્યની મર્યાદામાં પ્રવીણ થઈને અમત્ય માર્ગમાં મગ્ન રહે છે તે ઉપર કહેલા બળદની માફક જનને તરફથી ઈર્ષ્યા પામે છે. તે એવી રીતે કે અમત્ય બોલવાના પરિણામમાં આ લિપ્ત કરોડા રૂપિયાનો સ્થાપ બરીદવો પડે છે. અને લેણદેણના નિહાલ માટે ધિરશિલ સંગ્રહારને ન્યાયની કાર્ટ મ્થાપવી પડી છે, જેમાં મ્થાપનો અર્થ જે બોગવવો પડે તથા વકીલ શી બરડી પડે છે તે તમામ અસત્ય બોલનારને દંડ આપવાનો પરિણામ રૂપી એક તરફનો માર છે, અને બીજી આ જગતને પેદા કરનાર પરમશ્વર તરફથી મળવાનો તે જુદો છે. મન્ય અમત્યનો પરિણામ ઉપર કહેલા બળદની માફક બોગવવામાં આવે છે

હે કવિ! અમત્યની મર્યાદામાં કપટ, દેશ, અધર્મ અને દુઃકર્મોદ્ધિક પાપ કૃત્યોનો સમાવેશ રહેલો છે. અને તેથીજ કરીને કલહ થાય છે, કલહથી હર્ષાનો વધારો થાય છે, હર્ષથી ક્રુમ પ વધે છે, અને ક્રુમપથી અભિમાન ઇચ્છાદિક ગતિનો જ્યારે સમાવેશ થાય છે ત્યારે તેમાં દેવરૂપ અસ્તિ નિરતર સંગઘ્ના કહે છે.

જ્યારે એમ થાય છે ત્યારે વિચલ વડે કરીને મારા મારી, ચોરી, અને પરાયુ ધન છીના-લી લેવાની વૃત્તિ અમત્યની મર્યાદામાં થવાથી તે નહિ થવા દેવાને અને તેવા ગુન્હા અટકાવવાને પ્રવૃત્તિ રક્ષણ કરનાર રાજા તમારે માટે પોલીસનું ખર્ચ બારે રાખે છે. એ તમામ બોળે તમે અમત્ય બોલવા ઉપરથી તમારા ઉપર પડ્યો છે. તોપણ અમત્ય અને અનાયાર ઘટતો નથી. ન્યાય કરનારના મગજને બીજે રસ્તે દોરાવી જવાનું પ્રયત્ન તમે અમત્ય વક્તાઓ કરો છો, સત્ય વક્તાઓજ પ્રમાણીકપણાનું કિમ્બદ્ધિ બુદ્ધિ પેદા કરે છે, અને તેઓ મર્યાદાને પ્રિય થઈ પડે તથાપી તેવાઓની સંખ્યા હું અહીં થોડી દેખું છું પણ હે કવિ! તું જાણતોજ હર્ષશ કે આ કળિયુગમાં અમત્યની મર્યાદામાં કટકો બધા ફેરફાર થઈ ગયો છે! કપટ વધી પડ્યું એક બીજા ઉપર નકામો દેશ વધી પડ્યો અને અધર્મનો ફલાવો થઈ ગયો વેદધર્મનું ઉલ્લંઘન થઈને અનેક પ્રકારના જુદા જુદા પથ થયા, જુદા જુદા ધર્મથી જુદા જુદા ટોળા થયા, એક બ્રાહ્મણની જાતીમાં ચોરાશી જાતો થઈને તેટલા જુદા ટોળા થયા. તેજ પ્રમાણે વલ્લિકમાં બન્યા એમ થવાથી કુસંપ થયો. અને જે અધર્મ કહેવામાં આવે છે, સ્નાતકી અને પવિત્ર કહેવાયલા માણસો અબક્ષાબક્ષ કરવા લાગ્યા. ઉચ્ચ વર્ગના માણસો મનપીવા લાગ્યા, અને તેથી પ્રમત્ત જાતીને ન કરવાનાં કામ કરવામાં પગ મુકવા લાગ્યા. ઉત્તમ પ્રકારના કૃષિકારનો ધર્મ ત્યાગ કરીને પરાયો માલ લેખ લેવાને ઈરાદાવાળા જાતી ગયા, તેથી ચોરીયો વધી ગઈ, એ તમામ અધર્મ કહેવાય છે. એક પિતાના પરીવારમાં કલેશનો સડો પેડો, મગા બાદ્યો પરસ્પર લઢી મરે છે, દ્રવ્ય માટે વિષ પ્રયોગથી તેનો નાશ કરે છે અભિચારિણી સ્ત્રી પોતાના પવિત્ર ધણીનો ત્યાગ કરીને નીચ જાતી સાથે અવહાર રાખે છે એ મધળો અધર્મ કહેવાય

કેટલાક ધર્માચાર્યો દ્રવ્ય લાલચુ થયા, વેદ શ્રુતિ ઉપર ઇતિહાસ રાખનાર થયા, પેટના માટે પ્રયત્નો સન્નિપાત વધ્યો, ઉચ્ચ શ્રેણીનો ત્યાગ કરીને અધોગતિમાં પ્રવેશ કરવા એ તમામ અધર્મ કહેવાય છે.

હે કવિ! આ બાબત જોટલું હું કહું તેટલું થોડું છે તેથી હું લખાવતો નથી પણ એટલું જુદું કે ઉપર કહેલી બાબત પ્રમાણે જ્યાં સુધી અધર્મ રહેલો છે ત્યાં સુધી હું વારંવાર પ્રેરક થાઉં છું અને ત્યાં ત્યાં હું મારો વિજય વાવટો ફરકાવું છું. અને તેમાં તમે હજાર પ્રકારની યુક્તિ મારો જાણ કરવાને માટે કરશો તોપણ હું યાકીને નાસવાનો નથી.

'શ્લેષ'નું મત સાબળીને કવિએ ઉત્તર આપ્યો કે હે 'શ્લેષ'!

કવિ ઉવાચ-

॥ છપ્પ ॥

હોત નહિ વાલ્મિક, રામકો કૌન પિછાનત;

વેદ વ્યાસ નહિ હોત, કૌન મહાભારત માનત;

અર્જુનકો યશ પ્રસવ, કૃષ્ણકો કૌન પ્રમાનત;

કવિ પંડિતકી કૃતિ, જ્ઞાનિ બુધ નૃપ સવ માનત;

હર્ષદ નિદાન કહું પ્લેગ પ્રિય, કવિ તેં યશ ફેલત પ્રબલ;

તવ મહિમા કવિ ત્રિગિહેં સરસ, તેહિ કારન જાંસે નિકલ ॥ ૨૧ ॥

અર્થ—હે 'શ્લેષ'! તું કહેવામાં કમળ બાકી રાખી નથી, તારો દરેક શબ્દ નીતિનો માબળીને મને મતોય થાય છે, અને હું પણ કમ્બુલ થાઉં છું કે આધુનિક સમય તારા કહેવા પ્રમાણે દેખાય છે તથાપિ તારો ત્રામ એવો છે કે જુદો માણસ ખેંચી રહે છે અને પોતાનો એકનો એક જીવાન પુત્ર તારા મપાટાથી આવ્યો જાય છે. તે કેવળ દયાજનક દેખાવ જોઈને માર્ક હૃદય ખિન્ન થાય છે. તે સાચે દયા પણ આવે છે. માહાત્માઓની દ્રષ્ટિ સજ્જન અને દુર્જન ઉપર સમ રહે છે તે કોઈને પણ શત્રુમિત્ર જાણતો નથી, માટે તારે પણ દયા રાખવી ઘટે છે. માટે હું તને ટુકામાં કહું છું કે હું પણ એક કવિ છું કવિનો મહિમા એવો છે કે તે જેનું નામ આ દુનિયામાં અમર કરવા ધારે તેનું નામ હમેશાને માટે કાયમ રાખી શકે છે, તેના માટે હાખલો આપુ છું કે—

આદિ કવિ વાલ્મિક મહર્ષિ ન હોત અને તેમણે રામાયણ ન લખી હોત તો હશય પુત્ર શ્રી રામચદ્રજીને કોણ ઓળખત? વળી અષ્ટાદશ પુરાણ લખનારા મહા સમર્થ લેખક વેદ વ્યાસ ન હોત તો ભારતનું ચરિત્ર કોણ જાણત? તે ભારતમાં મુકાયલા મુખ્ય પાંડવ પક્ષના અર્જુન ભૂપાલને અને યદુવંશ તિલ્લક શ્રી કૃષ્ણચંદ્રને કોણ પિછાનત? હે 'શ્લેષ'! તે ઉપર કહેલા વીર પુર-પોના નામ ત્રય દ્વારાએ જે અમર રહ્યા છે અને તેમના નામની માળા ફેરવાય છે એટલે દરજ્જે જે ભાવ પ્રાપ્ત કર્યો છે તે સમગ્ર પ્રભાવ વાલ્મિક અને વ્યાસનો છે. માટે કવિ અને પંડિતની ન્યારીજ કૃતિ છે તે તેમની કૃતિને ગુણગુ રાગઓ સારી રીતે જાણે છે. તેટલા માટે હું તને પણ કહું છું કે હું કવિ છું અને તારો મહિમા ઉત્તમ પ્રકારનો હું એવો લખીશ કે તારું નામ અમર રહેશે. માટે તું આ હિંદુ ભૂમિની મર્યાદા છોડીને જલદીથી નીકળી જા.

કવિનું વચન સાબળી 'શ્લેષ' ઉત્તર આપ્યો કે હે કવિ! તું એમ કહે છે કે જેવી રીતે મહાત્મા મહર્ષિ છે તેવો તું થા તારા કહેવું મત્ય છે પણ તે મનથી હું કહું છું કે—

॥ છપય ॥

સ્થલ સ્થલ હોઈ હિ વ્રહ્મજ્ઞાનિ, તપિ તાપસિ ઠિતકર;
 સ્થલ સ્થલ હોઈ હિ કલ્પવૃક્ષ, ત્યાગી જન મિયકર;
 સ્થલ સ્થલ જન આનંદ રૂપ, નિર્મલ ચિત્ત મનહર;
 સ્થલ સ્થલ જીવન મુક્ત વિદેહિય પૂર્ણ મોદભર;
 હર્ષદ નરેન્દ્ર નહિ હોત હેં નહિ ઉપાધિ જેહિ સ્થલ અટલ;
 કહુ સત્ય વચન મુનહુ મુગ્ધ, સમદર્શી દરસહિ સકલ. ॥ ૨૦ ॥

આ મધ્યમા દિવસા બધા માણસો અભિજ્ઞાની હોત, તથા તપ કરનારા તાપગી હોઈને બીજાનું દિવિત કરવાનું તત્પર રહેનારા હોત, તથા ડેંગ ડેંગ ક'પડા હોત તો પેટની ઉપાધી માટે કોઈ પણ ઉદ્યાગ કરવાની પણ જરૂર પડત નહીં અને મરણા ત્યાગચિત્તવાળા કદી હોત, અને તેઓ કેવળ આનંદમા પાતાનો દિવસ વ્યતિત કરે તેવા, નિર્મળ હૃદયવાળા સત્વળા સત્યવચ્ચા હોત, અને સધળા તત્ત્વજ્ઞાનને જાણીને વિદેહ મુક્ત તથા જીવન મુક્ત અનેલા ઉદ્યાગ નહિ કરનારા પડી રહે નારા હોત, તો પછી તેવા આ હિદુચ્ચાનમા રાગની શી જરૂર હતી ? કેમકે તે મમત્તમા કોઈથી પણ અપરાધ થાય તેવા છેજ નહીં માટે તે કવિ ! તેવા મમત્ત જનોમાં મમત્ત મમદરશી હોય તો તે યથા યોગ્ય કહેવાય છે

પણ એકાદ સમદર્શી સ્વભાવનો તત્ત્વજ્ઞાની અભિનિષ્ઠ હોય તેને મે કહેા દુર્ગનો દુરથી પથ્થર મારીને ફેરાન કરનારા જ્યારે મળે છે, ત્યારે તે અભિનિષ્ઠ કટાણો પામીને તે ચ્ચાનનો ત્યાગ કરીને આશ્વો જાય છે. પણ દુર્ગનોની દુર્ગતતા જતી નથી, હે કવિ ! તું જરાક મમત્ત અને વિચાર કર કે વસિષ્ઠ મુનિ જેવા જેમના મમત્ત આચાર્ય હતા, તે મુનિના બોધથી શ્રેષ્ઠ શિક્ષણ પામેલા અભિનિષ્ઠ શ્રી રામચંદ્રજી કેવળ દયાળુ અને મમદરશી હતા. પણ સીતાજીનું દરજી કરનાર રાવણની જ્યારે અનીતિ જોઈ ત્યારે તેમનું એટલે રામચંદ્રજીનું મમદર્શીપણ કાયમ રહ્યું નહોતું માટે કાળ બળ અને તક ઉપર તથા જનપ્રકૃતિ ઉપર વિચાર લાડીને જેમ યથાયોગ્ય કરવું ઘટે તેમ કરવામા આપ તો તે હીક કહેવાય છે તેટલા માટે તું મને શીખામણ આપે છે તે યોગ્ય નથી. તું કહે છે કે કવિના કહેવાથી મને મહાન રાગઓના તામ અમર રચ્યા પણ હે કવિ ! તું સાબળ -

॥ છપય ॥

તુમ સમાન કવિ પંડિત કે ગર્દન ગ્રહિ પટકે;
 પકગત હિ તતકાલ વોહિ યમ સદનહિ છટકે;
 કહા ગિનતી કહુ તોરિ વકત હમ સનમુખ આકર;
 છિનક એક ભુમિદસ્ત કરું મમ હાથ ઉઠાકર;
 યાદિ વૃદ્ધ નિરગ્ધિ હર્ષદ મુનહુ, છિમા કરતહુ પ્રમાન કેં;
 મમ કાર્ય મધ્ય મત કરહુ ધુનિ ગુપ્ત ભેદ કહુ જાનકે. ॥ ૨૧ ॥

અર્થ:—ત્યારા જેવા તથા તારા કરતા પણ ધણા વિદ્વાન મે કહેા કવિ અને પડિનોની ગર્દન પકડીને ભૂમિતલ ઉપર ડ્રષ્ટિ કરતાની સાથે મે પટકી નાખ્યા છે. વળી જ્યારે મેહેજ દુ

૩ તો પકડતાની સાથે તરતજ તેઓ મરણ પામીને તેમનો જીવાત્મા યમરાજની સેવામાં જઈને હાજર થાય છે તો પછી હે કવિ ! તારો શો હીસામ છે ! તું મારા આગળ શી ગણ-
ગે ! છતાં તું મારા મામેા ઉમો રહીને શુ ગક્યા કરે છે ! જે હુ ધારૂ તો તને એકજ ક્ષણમા
જાય ઉચો કરીને ભોય ભેગો કરી નાખુ તથાપિ હુ તને વદ્ધ અવસ્થાવાળો જોઈને ક્ષમા
જુ. અને કહુ છુ કે મારા છુપા અને ભેદભરેલા કામની વચમાં કઈ પણ તારે ખોલવુ નહી.
' પ્લેગનો ક્રોધયુક્ત વચન સાંભળીને કવિએ નમ્રતાપૂર્વક વિનતી કરી કે મારા મહેરબાન
માહેમા ! હું જે કંઈ છુ તે યથાયોગ્ય છે. છતાં આપને અયોગ્ય કમ લાગે છે તેના માટે મને
કઈ સુઝ પડતા નથી. હુતો વિદ્વાન માણુમોના ઉત્તમ વિચારને મળીને ખોલુ છુ. વળિ તે સ-
બધી કહુ છે કે—

॥ છપય ॥

ક્રોધ મૂલ અજ્ઞાન. કથત બુધ જન સુખ દાયક;
ક્રોધ કગત પરિતાપ, સત્ય કહુ તુમ સો વાયક;
નહિ મમ હૃદય મર્લીન, વચન તુમ સો સત્ય ઉચરે;
નહિ રાગ અરુ દ્વેશ કહે કહુ મુખસેં નિકરં;

હર્ષદ તુમપર इतबार किय, योग्य वचन तुमको दिये;

यादे श्रेष्ठ ज्ञानि मुविवेकि तुम, क्रोध मोयपर कस किये. ॥ ૨૪ ॥

અર્થ:—હે પ્રિય પ્લેગ ! તમે અત્યાર સુધી જે મારી સાથે વાત કરી તેમા આપનુ કૃપા
ભરેલુ હૃદય વિવેક સાથે નીતિના વચન સાંભળીને રાન્તી આપે તેવું હુ દેખતો હતો. પણ
દમણા ક્ષણમાત્રમા આપે મારા ઉપર કાપ ક્યા, અને જે વચનો મારા ઉપર આપે વાપર્યા છે
તે સાંભળીને હુ ખરેખર ભય પામી ગયો છુ. પણ ખરીરીને જેતા આપનેજ માલુમ પડશે કે—

ક્રોધ એજ અજ્ઞાનનુ મળ છે. કારણુ કે ક્રોધથી પરિતાપનો વધારો થાય છે, તથા ક્રોધની
પ્રખળ મર્યાદામા વિવંકનો નાશ થાય છે. વળિ દયા તથા ક્ષમા એક લણુમાત્ર ટકી શકે નહી. હું
જે કઈ બોલ્યો છુ તે મારા સમજવા પ્રમાણે સાચુજ છે મારા હૃદયમા કોઈ પણ પ્રકારનો રાગ
દ્વેશ નથી, તેથી હું યોગ્ય બોલ્યો છુ વળિ આપે મારી સાથે વાણીની વિલાસ કીધો છે તે
સાંભળીને યોગ્ય નીતિનો માર્ગ આપે બતાવ્યો હતો તેથી મને અનુભવ થયો છે. સખમ આપ
આ ઉપરથી જ્ઞાતી અને વિવેકી જણાઓ છો તેટલા માટે મહે તમારા ઉપર ઇતબાર આણ્યો
હતો છતાં હે પ્લેગ ! તમે મારા ઉપર શા માટે ક્રોધ કર્યો !

કવિનું વચન સાંભળીને પ્લેગ ખડખડ હસવા લાગ્યો. અને કવિ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે હે
કવિ ! સાંભળ હું હવે છેવટ કહુ છુ કે—

॥ છપય વૃત ॥

મુનહુ મુઘર કવિરાજ, વચન મુનિ મો પ્રસન્ન ચિત;
તુઝપર મયો ઉદાર, ચહતહુ નિશ્ચલ તવ હિત;
હૃદય સ્વચ્છ મતિ શુદ્ધ નિરખ કુરબાન તોહિપર;
તુજ સમીપ નહિ ગર્વ માન કહુ આન તોહિપર;

હર્ષદ નિવાસ હિતકર જહાં કવહુન આઈ હુ સત્યકલ;

અવ તારી દેય તવ હસ્તપર ચલ્યો જાઉં કહું ઔર સ્થલ. ॥ ૨૫ ॥

અર્થ:—હે કવિ ! તારા હરેક વચનો સામળીને હું પ્રસન્ન થયો છું, કારણ કે હૃદયમાંથી ખરે રહસ્ય કઢાવ્યું છે, કે જેમા હિંદની સમસ્ત પ્રજા સત્ય વ્રત ધારણ કરે સમગ્ર નીતિનાં વાક્યો કઢાવીને તે માટે હૃદય સઘળાઓ જાણી શકે તેમ તેં કર્યું છે તેથી તે આનંદ થાય છે. તેટલા માટે હું તારા ઉપર ઉદાર વૃત્તિવાળો થયો છું અને બોલવા માટે હું તારા હિત ચાહું છું (એવું હિત ચાહું છું કે તું પ્લેગની વ્યાધીમા કદી પશુ નહિ સપડાય) વળિ બોલવા ઉપરથી તું સ્વચ્છ હૃદયવાળો તથા ગુદ્ધ બુદ્ધિવાળો જણાય છે તે જોઇને હું તારા ઉપર કુરબાન થાઉં છું. અને તેટલા માટે હું તારા પ્રત્યે ગર્વ નહિ રાખતા કહું છું કે “ હર્ષ નિવાસ હિતકર જહાં ” જ્યાં હર્ષદ (આનંદ આપનાર) અને હિતકર (પરાયાનું ભલું કરવાને માટે પોતાનું તનમન અર્પણ કરનાર) નો નિવાસ છે ત્યાં હું નહિ આવું તેના માટે હું તારો હાથ પકડીને તાળી (વચન) આપુ છું. અને હવે મારે કામ છે માટે ચાલ્યો જાઉં છું.

“Return to Nature.”

The True Natural Method of Healing, and Living and the True Salvation of the Soul.

“Paradise Regained”

The Care of the Body, Water, Human Curative Power, Light, Air, Earth, Food, Fruit Culture,

By Adolph Just

Authorized Translation by

Benedict Lust, Editor “Naturopath”

Price, Volume I, paper cover Rs. 3 4 0

Superior paper, Cloth Rs. 4 4 0

Please send us addresses of your sick, acquaintance and friends, that we can forward them this circular and sample copy of “Dharmantara”

Why Is it called

“The Bible of the Body ?”

Because it is to every unhappy human eternal salvation from Disease, Weakness, Pain, Poverty, Crime, Oppression, Sorrow, Despair and Death

That's a strong statement But the writer of it has proved it true in his own case And if you want more definite reasons, read the articles of “The Naturopath” on pages 351, December, 1903 and 66 to 69, March, 1904

One word sums the compass of the work—WHOLENESS Not physical, mental or spiritual wholeness, not social, domestic, or financial wholeness, not any exclusive kind of one-sided wholeness Whole wholeness—abundant curing—a full, free, unfettered life—luxuriating in existence—a perennial joy possessing your whole being—that's what “Return to Nature” exalts, embodies, teaches, and enables you to realize

Just as the various Scriptures of the world collect, collate, and combine the highest spiritual truths of many past centuries, so this Bible of the Body is really a resume of all preceding Nature-Cure precept and practice There's no difference however. Other Bibles record how Man fell from Paradise—this points out how

gets back. In fact the author, Adolph Just, has built a little Garden of Eden down amid the beautiful Hartz Mountains of Germany, where he restores humanity to a pristine purity and vigor "Return to Nature" shows exactly how he does it. It's a record of actual experience—thousands of cases—pains and old fears and worries like your own all vanishing forever before the crystal Seat of Truth.

When you've really entered into the spirit of this book, you seem to yourself as if standing on a high mountain-peak, with the sun always shining, the birds always singing, the winds always freshening, and new worlds beckoning you to conquest. Below you project here and there the hummocks of Water-Cure, Massage, Physical Culture, Osteopathy, Vegetarianism, New Thought, Hypnotic Suggestion, Occultism—and countless other tenets more or less tenable. But you've passed them all, on the way up. And YOU are supreme—you and Nature and God. Instinct has led you to trust your Divine Self till you reached your own acme of attainment. You first met Instinct on the road "Return to Nature." Because Instinct travels nowhere else.

This isn't practical enough—you demand facts. And we are glad you do. Naturopathy appeals to thinkers not to fanciful folk content to subsist on dreams.

The book is full of facts—facts based on right theory and evolved through right practice. It tells you definitely, exactly, minutely the following vital things—among many more—

How to cure Colds, Coughs, Sprains and Minor Accidents, how to heal most Chronic Diseases, particularly those of the Blood, Nerves, Lungs, Brain, Stomach, Liver, Kidneys and Intestines, how to apply different Naturopathic Methods safely to all cases, how to use Earth, Water, Air, Light and Sun for the recovery and preservation of Health, how to dress for Comfort, Economy and Grace, how to choose, prepare and eat the most palatable, cheap and nutritious Foods, how to avoid mistake of leading Dietetic Schools, how to raise Nuts, Fruits and Vegetables easily and successfully, how to build and live in Air-Cottages, how to reduce Household Expenses fully one half, how to facilitate Housework and promote Home-making, how to Bear, Rear and Educate Perfect Children, how to understand, exalt and use the Sex Powers, how to regard Popular Athletic Sport, how to reconcile Nature and Religion, how to interpret the Physical on a Spiritual Plane, how to enhance Soul-life by Bodily Means, how to unfold the Inner Forces of Man, how to Remain Sane—and approach symmetry.

This glimpse is most inadequate—the book contains more than 300 pages. And every page is packed with meaning. But perhaps you'll get some conception of its tremendous scope.

TO BE HAD FROM,
Editor "Dhanwantari"
 VISHNAGAR (N. Gujarat)

વેદકના શોખીનો માટે સર્વોત્તમ સાહિત્ય.

ધન્વન્તરિ.

એ ગુજરાતી બાપામા મોટામાં મોટું અને સોધામા મોંઘુ સર્વોત્તમ માસિક ચોપાન તેમાં દર મહિને પુરેપુરાં અડતાળીસ પાનાં બહુ ઉપયોગી બાજતોથી બરવામાં “નેચરોપથી” અથવા નૈસર્ગિક ચિકિત્સાશાસ્ત્ર જે હાલમા જર્મની, યુરોપ અને અમેરિકા વિગેરે સુધરેલા દેશોમા ધણીજ માનિતી થઇ પડેલી “વગર દવાએ રોગ મટાડવાની વિદ્યા” છે, તે વિગેનું વ્યાવહારિક ઉપયોગી જ્ઞાન આ ચોપાનીયુ આપે છે તે ઉપરાંત બરમે, માત્રાઓ રામ-બાણુ ગોળીઓ અને સાધારણ ભોંકા પથુ પોતાની મેળે સ્હેલાઈથી બનાવી શકે તેવી ધરમતુ દવાઓ, આયુર્વેદ અને યુનાની હકીમાતને આધારે લખવામા આવે છે. જમલની જડીયુટીની સમજુતી પથુ મારી રીતે લખાય છે. વેદક વિદ્યા સબધી અનેક શોધખોળોના તાજ સમાચાર, રોગ થતા અટકાવવાની, થયેલા વ્યાધિઓને મળમાથી મટાડવાની, સારી સ્મરણશક્તિ સતેજ આપો, સુદૃઢ શરીર, પ્રકુલ ચહેરો, ચચળ અવયવો, ચાલાકી અને ચતુરાઇ સાથે લાખી છદ્મી મેળવવા અને ભોગવવાની સર્વોત્તમ કુચીઓ, અને અકસીર ઉપાયો વિગેરે વિવિધ વિષયો વાચતા ગમત સાથે જ્ઞાન મળે તેવી રીતે આ માસિક ચોપાનીયામા દરમહિને છાપવામા આવે છે. ૪૮ પાનાના આ માસિકનું એક વરસનું ટપાલખર્ચ સાથેનું લવાજમ ફક્ત બે રૂપિયા રાખ્યું છે. પોસ્ટેજનો ૦)૦૦ આનો મોકલનારને નમુનાનો અક મફત મોકલવામા આવે છે. પત્રો નીચે પ્રમાણે.

સંપાદક “ધન્વન્તરિ”

સુ. વિસનગર (ઉ. ગુજરાત).

ક્ષયરોગ.

(તેનાં કારણો, નિદાન, અને કુદરતી ઉપાય.)

લેખક

ડૉ. મહાદેવપ્રસાદ, ઇ. એમ. ઇ., એન. ડી. (ન્યુયૉર્ક)

રોચલ પૃષ્ઠ ૪૮ નો આ અતિ ઉત્તમ નિબંધ ધણોજ ઉપયોગી છે. આખા શરીરમાં ફેફસાં એ ધણોજ ઉપયોગી ભાગ છે, છતાં તેનાં વિવિધ દરદો થવાનો બહુજ ભય છે. તેથી પોતાનાં ફેફસાં જોઇયે તેટલાં બળવાન છે કે કેમ તેની દરેક માણસ ખાત્રી કરી શકે તેવી કેટલીક રીતો, અને ક્ષયરોગ થવાનાં દરેક કારણો વિષેનું, અને તેના ઘેર બની શકે તેવા અકસીર ચોક્કસ ઉપાયોનું લંબાણ સવિસ્તાર વર્ણન યુરોપ અમેરિકાના અનેક વિદ્વાન ડૉક્ટરો અને આપણા આર્ય વૈદ્યરાજેના અભિપ્રાયો સાથે આપવામાં આવેલ છે. આવો નિબંધ આ અગત્યના વિષયપર આવી મનોહર ભાષામાં લખાયલો ગુજરાતમાં નથી. કિંમત માત્ર ચાર આના. પોસ્ટેજ અડધો આનો.

પત્રો-સંપાદક “ધન્વન્તરિ” વિસનગર (ઉ. ગુજરાત)

